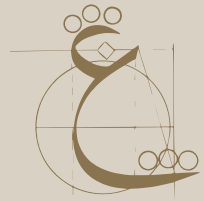
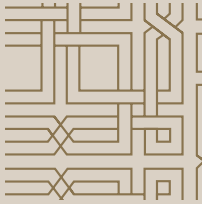

kadim

SAYI / ISSUE 2 · EKİM / OCTOBER 2021

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

Double-blind peer-reviewed open-access academic journal published semiannually (April and October) in the fields of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 2 • EKİM | OCTOBER 2021

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi, C Blok, Ofis: 113,
Serdivan/Sakarya (Turkey) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu/Fatih/İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2021

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atınlı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracacağı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

Dergi Park

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Kerim İlker BULUNUR | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Miraç TOSUN | Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi
Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ
TURKISH LANGUAGE EDITOR

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ EDİTÖRÜ
LAYOUT EDITOR

Hasan Hüseyin CAN | İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

SOSYAL MEDYA EDİTÖRÜ
SOCIAL MEDIA EDITOR

Kasım BOLAT | Çankırı Karatekin Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Safavîlerde Vakıf Müessesesinin Kurumsallaşması ve Şah I. Abbas Vakıfları Üzerine Bir Tetkik

AN EXAMINATION OF THE FORMATION OF WAQF INSTITUTION IN THE SAFAVID EMPIRE AND THE WAQFS OF SHAH ABBAS I

HASAN HÜSEYİN GÜNEŞ*

ÖZ ABSTRACT

Bu makalenin amacı Türkiye’de şimdiye dek pek çalışılmamış olan Safavî vakıflarına dair bir tetkik yapmaktır. Makalede öncelikle, Safavî vakıfları hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Akabinde Şah I. Abbas’ın vakıflarının izleri literatürden takip edilmiştir. Mevzuaya bahis Şah I. Abbas vakıflarını konu alan vakfiyenin yazma nüshası İran arşivlerinden bulunmuş ve içerik analizi yapılmıştır. Bu çerçevede, Safavî vakıflarının sosyal ve iktisadi boyutlarının üzerinde durulması gerektiği anlaşılmış, kimi yerlerde Osmanlı ve Safavî devletlerinin vakıf gelenekleri mukayese edilmiştir. Gerçekten de Osmanlı vakıfları gibi Safavî vakıflarının siyasal çehresi de sosyal ve iktisadi boyutlarını kuşatacak mahiyettedir. Dolayısıyla makalede, Şah İsmail’den Şah I. Abbas’a dek Safavî vakıflarının ne gibi işlevlere sahip olduğu tasvir edilmeye çalışılmış ve bu tasvirin Şah I. Abbas vakıflarıyla tebellür etmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Safavî vakıfları, Şah I. Abbas vakıfları, Şiilik.

This paper focuses on an understudied topic in Turkish academia: Safavid waqfs. It first gives general information about Safavid waqfs then traces the waqfs of Shah Abbas in the literature. To this end, it investigates a manuscript copy of Shah Abbas’ waqfiyyah found in Iranian archives and analyses the content of this copy. Secondly, it asserts that the political, social, and economic aspects of Safavid waqfs are as crucial as of the Ottoman waqfs, and more studies are required to grasp the significance of the subject. Even the political features of these institutions were more comprehensive and prominent than other issues related to these institutions. Therefore, this paper lastly examines how the Safavid waqfs, between the reigns of Shah Ismail to Sah Abbas I, functioned politically by objectifying the waqfs of the latter ruler.

Keywords: Waqfs, Safavid waqfs, Waqfs of Shah Abbas I, Shiism.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 7 Mart 2021 | Date Received: 7 March 2021
Kabul Tarihi: 23 Eylül 2021 | Date Accepted: 23 September 2021

ATIF | CITATION

Güneş, Hasan Hüseyin. "Safavîlerde Vakıf Müessesesinin Kurumsallaşması ve Şah I. Abbas Vakıfları Üzerine Bir Tetkik", *Kadim* 2 (Ekim 2021), 33-68.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hasan.h.gunes@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1797-3605.

GİRİŞ: SAFAVÎ VAKIF TARİHİ ÇALIŞMALARI

Kişinin (hayat) nakdini altın için berbâd etmesi müşkül
Kılma böyle zor işleri yapmayı âsân
İtibar etmez ehl-i himmet mâl-i dünyâya
Ey Hatâyî, itibar etme fânî dünyaya'
Şah İsmail

Her âciz, her bîçâre gam yolunda kendi kendine
gezip yürüyemez.
Bizi melâmet diyarında aşk kılavuzu gezdirir.

Ey zahit! Sarhoşlara dünyadan ne bahsedip duruyorsun.
Vece d hâl olan yerde dünyanın hiçbir kıymeti yoktur.²

Yavuz Sultan Selim

Müslüman toplumların azami ve asgari müştereklerinin keşişim noktaları vardır ve bu noktaların birbiriyle ne kadar örtüşüp örtüşmediği, bunlarda hangi farkların, nasıl meydana geldiği, süreç içerisinde birbirine nasıl yakınlaşıp uzaklaştığı gibi meseleler tarihçiler için eşsiz hazinelerdir. Örneğin Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim her ne kadar yaşadıkları coğrafyanın yönetiminde müşterekleri pek konuşuramasalar da divanlarından yapılan alıntılarda görüldüğü üzere, uğruna mücadele ettikleri dünyanın değersizliği düşüncesini azami derecede paylaşmışlardır. Safavî şahları ve Osmanlı sultanları, bir yandan kendi aralarındaki siyasi krizleri iktidarlarını meşrulaştırmak için kullanırken öte yandan, ortak inançları olan dünyanın değersizliğini adeta unutturan hayırseverlik kurumları vasıtasıyla yönettikleri halkla güçlü bir bağ kurmuşlardır. Yöneticiden yönetilene, kadın ve erkek birçok insan, toplumun her tabakasında vücut bulan bu hayırseverlik ağının bir noktasında yer almıştır.

Amy Singer Müslüman toplumlarda hayırseverlik kurumunu ele aldığı kitabında, Safavîler³ döneminde (1501-1722) Şii kadınların hayırseverlik göstergelerinin Osmanlı kadınlarından bir ölçüde farklılık arz ettiğine değinmiş, camilerden ziyade evliya türbelerine ehemmiyet verdiklerine dikkat çekmiştir.⁴ Verdiği bu bilginin öncesinde ise referansları neredeyse aynı olan Müslüman toplulukların kendilerine has tarihlerinin ve onun şekillendirdiği kültürlerin çeşitliliği nedeniyle bunun sıradan bir durum olduğu konusunda okuyucuyu uyarmıştır.⁵ Bununla birlikte, literatürde Osmanlı hayırseverlik kurumlarıyla ilgili çalışmaların Safavî hayırseverlik çalışmalarından daha fazla yer aldığı görülmektedir.⁶

Safavî tarihi araştırmalarının Türkiye'deki durumuna bakıldığında, bu incelemelerin sayıca yetersiz olduğu ve büyük kısmının siyasî tarih kapsamında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de Safavî tarihi araştırmalarının Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalara nispetle yetersiz olduğunu söylemek yerinde olacaktır. İran'da yapılan çalışmalar nitelik ve

1 Şah İsmail, *Hatâyî Divânı*, haz. Muhsin Macit (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 590. Tercümedeki ufak değişiklikler tarafımıza aittir.

2 Yavuz Sultan Selim, *Yavuz Sultan Selim Divanı*, çev. Ali Nihad Tarlan (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946), 20.

3 Türkiye'deki literatürde "Safavî" yazımı tercih edilmişse de biz bunun yerine "Safavî" şeklinde yazmayı tercih ettik. Zira kelimenin orijinal yazımının "مسفوی" değil "صفوی" şeklinde olduğu kesindir. Mehmed Akif Ersoy'un meşhur eserine *sefahat* denilmesine engel olan mahreç ve dil kâideleri, aynı sebeplerden Safavî yazımını zorunlu kılmaktadır. *Sin* harfi ince ünlüyü gerektirirken, *sad* harfiyse kalın ünlüyü gerektirmektedir.

4 Amy Singer, *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 180.

5 Amy Singer, *İyilik Yap Denize At*, 36.

6 Singer'in Müslüman toplumların hayırseverlik kurumunu etraflıca incelediği ufuk açıcı bu çalışmasında dikkatimi çeken hususlardan biri, Şii hayırseverlik anlayışının gerçekten çok az yer bulmasıdır. Elbette Sünni ve Şii fıkhıdaki pratiklerin söz konusu bağlamda birçok benzerlik gösterdiklerine işaret edilmiştir. Ancak benim üzerinde durmak istediğim bu nevi eserlerin kaynak ve örnek kullanımının daha ziyade Osmanlı/Sünnî kaynakları içerisinde devşirilmesidir. Esasen Singer'in eserinde fark ettiğim bu dil, eserin yayımlanmasından beri bu hususun ele alınması gereken mühim bir mevzu olduğunu bendenize hissettirmiştir. Bu makalenin nüvesi o zamanda hâsıl olan bu fikriyata dayanmaktadır.

nicelik bakımından hızla artmakta ve gelişmekteyken batıda yapılan Safavî araştırmaları ise ağırlıklı olarak kültür, maddi miras vb. gibi sosyal tarih ile iç içe değerlendirilebilecek temalar üzerinden ilerlemektedir. Türkiye’de bu alanda yapılmış yüksek lisans ve doktora çalışmalarına bakıldığında, müstakil olarak Safavîleri konu eden az çalışma bulunduğu, çalışmaların odak noktasını, diğer devletlerle siyasi ve askeri ilişkilerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu çerçevede Safavîlere ilişkin çalışmalarda, devlet teşkilatı ve devletin sosyal yapısı, tarih yazıcılığı, sanat, edebiyat veya şehir gibi konulara oldukça az değinilmiştir.⁷ Dolayısıyla, Safavîler hakkındaki çalışmalarda vakıflardan söz edilmediği, sadece bu müessesenin varlığına işaret edildiği görülmektedir.⁸

Safavî vakıfları hakkında Türkiye’de yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğunu belirtmek gerekir.⁹ Safavî coğrafyasındaki vakıflara ilişkin bazı çalışmalar ise Bilgili’nin¹⁰ ve Mazlumî’nin¹¹ araştırmalarında görüleceği gibi, Osmanlı vakıfları merkeze alınarak yapılmıştır. Bu çalışmalarda İran arşiv belgeleri ve kronikleri kullanılmamıştır. Nitekim Bilgili’nin tahrir kayıtlarından hareketle Tebriz vakıflarına dair vermiş olduğu bilgilerde¹² Tebriz kalesi içerisinde 998/1589 yılında Osmanlılar tarafından tesis edilen cami ve vakfi yer almamıştır.¹³

Safavî vakıflarını çalışmanın bazı güçlüklerinin bulunması, bu sahada yapılan araştırmaların yabancı literatürde de sınırlı sayıda kalmasına neden olmuş gibidir. Zira vakıf araştırmaları için temel kaynak mesabesindeki vakfiyelerin, vakıf yoğunluğuyla kıyaslandığında çok az oluşu, işaret edilen güçlüklerin başında yer almaktadır.¹⁴ Safavî devletine yayılmış söz

7 Samet Balta, “Türkiye’de Safevi Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *II.Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu: Avrasyada Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları*, ed. Turgay Gökgez-Onur Kılıçer (İstanbul: Demavend, 2018), 323-374.

8 Örnek bir çalışma için bk. Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İranda Sosyal ve Kültürel Hayat”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 11/2 (Kış 2011), 261-276. Aydoğmuşoğlu Safavî kroniklerinden ve tetkik eserlerden yararlanmış olmasına rağmen, makalesinde vakıf kelimesi bir kez bile geçmemektedir. Mesela adı geçen makalenin 269. sayfasında şu bilgileri vermektedir: “Esterabad eyaletinde Gürgen kıyısındaki Mübarekâbad Kalesi’ni yeniden yaptırdı. İsfahan, Tebriz, Esref şehirlerinde büyük binalar, yollar, bahçeler inşa ettirmişti ki yollardan gelip geçenler buralarda dinleniyorlardı. Ayrıca Nəcəf (kutsal alan), Kazvin, Meşhed ve Kâşan şehirlerinde de cami, türbe, kervansaray ve kasır gibi çeşitli eserler yaptırdı.” Muhtemelen bu ihmalin sebebi kaynakları tetkik eserlerin direktiflerine göre okumasıdır. Örneğin, yukarıda aktardığımız alıntıyı F. Sümer’in *DLA*’daki “Abbas I” maddesinde atıfla yapmıştır. Maddenin tamamına bakıldığında F. Sümer’in de Şah I. Abbas’ın vakıflarına hiç temas etmediği görülmektedir. Benzer bir durum Aydoğmuşoğlu’nun doktora tezi için de geçerlidir. Bk. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamani* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011). Bu çalışmayı hazırladığım süreçte “Safevilerde Vakıf Müessesesi” adıyla bir kitap bölümü yayımlandı. Ancak söz konusu bölüm yetersiz bir kaynakçaya dayanmaktadır. Konuya ilişkin batı literatüründen istifade edilmemiş, İran menşeli çalışmaların da çok azı görülmüştür. Bk. Osman Taşkın, “Safevilerde Vakıf Müessesesi”, *Safeviler Kültür-Diplomasi-Toplum*, ed. Mehmet Dağlar (İstanbul: Kitabevi Yay., 2020), 115-145. Bu çalışma haricinde yakın bir dönemde Türkçe’ye de çevrilen Quinn’in Şah Abbas biyografisinde “vakıflar” başlıklı bir sayfayı dahi bulmayan değerlendirmesi bulunmaktadır. Bk. Sholeh Quinn, *Şah Abbas İran’ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar*, çev. Zeliha Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2020) 81-82.

9 Çınar ve Koyuncu tarafından hazırlanan vakıf kaynakçasına bu bağlamda bakmak durumu göstermektedir. İran başlığı altında verilen kaynakçada doksan sekiz araştırma içerisinde Türkiye’den sadece bir çalışma bulunmaktadır. (Bk. Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu *Kaya, Vakıflar Kaynakçası* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015), 337-342. Söz konusu çalışma şudur: Ali Sinan Bilgili-A. Beşe, “İranda Hacı Bektaş Veli Evladından Pir Saltuk Zaviyesi Vakfı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 1 (Bahar 2009), 57-76.

10 Ali Rıza Bilgili, *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’da Osmanlı Vakıfları (XVI. - XVIII. Yüzyıllar)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011).

11 Farbod Mazlumi, “Osmanlıların İranda Vakıfları”, *İraniyat Dergisi* 1/1 (2016), 38-53.

12 Bilgili, *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’da Osmanlı Vakıfları*, 65-72.

13 Ali Ekber Safipur, “Vakıfnameye Nâşinâhte Ez Devrane İşğale Tebriz Tevassute Osmanıyan Der Sale 998 Hicri Kameri”, *Tarih u Coğrafya* 7/68-69 (1382), 142-154.

14 Mansur Sifatgol, “Menbaşınasiye Pejohiş Der Tarihe Tehavvulate Sahtare Diniye İran Der Asre Safavi”, *Tarih u Coğrafya* 11/37-38 (1379), 24.

konusu vakıf ağının genişliğine rağmen, birçok vakfa ilişkin bilgi içeren arşiv belgelerinin Afganların İsfahan saldırısında yok edildiği iddia edilmiştir.¹⁵ Ancak vakfiyelerin, vakıfları suistimal edenler tarafından yok edildiği de iddia edilebilir. Zira vakfiyelerin Afganların hamlesi esnasında yok edildiğine dair sağlam delillerin olmadığı belirtilmiştir. Esasen vakfiyelerin *Defter-i Mevkûfât-i Memâlik-i Mabrûse*'de toplandığı bilinmektedir. Lakin tek çatı altında olması gereken vakıf belgelerinin bölük pörçük olması ve dağınıklığı başlı başına bir araştırma konusudur. Vakıf belgelerinin kısaca tasvir edilen bu dağınıklığı Safavî vakıflarının araştırılmasının önündeki önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Ayrıca sadece Afgan saldırılarını değil, tarihi süreçte gerçekleşen Özbek, Osmanlı ve Rus saldırılarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İşaret ettiğimiz dağınıklığa, bu ülkelerle yapılan harplerin sebebiyet verdiği düşünülebilir.¹⁷

Bu olumsuzlukların daha çok Safavî dönemi tarihi çalışmalarında karşılaşılan güçlükler olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. İslam dünyasının sosyal tarihi üzerindeki en önemli kaynaklardan biri olduğu inkâr edilemez olan vakıf belgelerinin durumu, son zamanlara kadar ihmal edilmiş olsa da Kaçarlar dönemi söz konusu olduğunda biraz daha iyimser bir tablo mevcuttur. Bu dönemde vakıf sistemi ile birçok yeni yapı finanse edilmiştir. İnsanların sıklıkla katıldığı İmam Hüseyin meclisleri¹⁸ gibi bazı dini törenler, vakıflar tarafından desteklenmiştir. Dolayısıyla Kaçarlar döneminden kalan çok sayıda belge, dönemin sosyal tarihinin yeniden yazılmasını mümkün kılmaktadır.¹⁹

Bu güçlükler Safavî vakıfları araştırmalarının mahdut düzeyde yapılmasına, binaenaleyh Safavî dönemine ilişkin iktisadî ve içtimaî değerlendirmelerin vakıf merkezli anlaşılmasına ve yorumlanmasına engel teşkil etmektedir.²⁰ Yine de bu zorlukları azami derecede aşmaya çalışan birtakım çalışmalar da mevcuttur.²¹ Söz konusu çalışmalar İran dışından olan birçok yabancı araştırmacı tarafından da ele alınmıştır. Bu nevi tetkikler çeşitlendikçe Safavî tarihinde bilinenlerin ötesine gidileceği anlaşılmaktadır. Safavî vakıflarının esas mevzu olmadığı ve tüm İran vakıflarının tarihsel bağlamda değerlendirildiği eserlerde dahi Safavî vakıf araştırmalarına çarpıcı katkılar yapılmaktadır. Örneğin Werner, İran vakıfları üzerine yaptığı araştırmada, Şeyh Safiyuddin-i Erdebilî ile tarih sahnesine çıkan Safavîlerin bölgede mevcut diğer yerel aktörlerden farklı olarak nasıl temayüz ettikleri sorunsalı üzerinde durmuştur. Safavîlerin İran sahasında uzun soluklu bir yönetime nasıl muvaffak olabildiklerini sorgularken vakıf müessesesine dikkat çekmiştir. Werner, Şeyh Safiyuddin-i Erdebilî ile başlayan Safavî başarısının sebeplerinden birinin, vakıf mülkünün daha güvenli yönetimi

15 Atiyye Sadat Tabatabaiyan, "Vaziyyete Evkaf Der Devreye Kacar Ba Tekkiye Ber Kevanien Meclis u Şikayate Vakıfane İsfahan", *Sohene Tarih* 4/11 (1389/2011), 155.

16 Sifatgol, "Menbaşınasiye Pejohiş" 24.

17 Behruz Nevruzzade Çeginî, "Mirza Hasan Beg Cenabezi u Kitabe Ravzatu's-Safaviyye", *Tarih u Coğrafya* 135 (1388), 87.

18 Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülüşünün anıldığı matem meclisleri.

19 Nabuaki Kondo, "The Waqf of Ustad Abbas Rewrites of the Deeds in Qajar Tehran", *Persian Documents: Social History of Iran and Turan in the Fifteenth to Nineteenth Centuries*, ed. Nabuaki Kondo (London-New York: Routledge Curzon, 2017), 106.

20 Sifatgol, "Menbaşınasiye Pejohiş", 24.

21 Hüseyin Müderrisi Tabatabaî'nin *Bergî Ez Tarihe Kazvin* isimli çalışmasının bu kategoride değerlendirilebileceğine işaret etmekte fayda vardır. Bu eserde yazar, On iki imamın sekizincisi Ali b. Musa er-Rıza'nın oğlu Seyyid Hüseyin'in Kazvindeki türbesinin yapım tarihinden bahsettikten sonra, bu türbeyle ilgili yüz elli belgeyi metin ve fotoğraf belgeleriyle tasvir etmeye çalışmıştır. Yüz elli tarihi belge arasında satış, bağış, kira, tapu ve otuzdan fazla belge tanıtılmıştır. Bk. Hüseyin Müderrisi Tabatabaî, *Bergî Ez Tarihe Kazvin* (Kum: Kitabhaneye Umumi Maraşi Necefi, 1361).

olduğunu açıklamaya çalışmış, müessesenin hanedanın mali gücüne ve siyasi bütünlüğüne katkıda bulunduğunu iddia etmiştir.²²

Yukarıda zikredilen tarihsel çalışmaların yanı sıra, vakıf çalışmalarına ışık tutacak tarihi malzemeleri değerlendirmede ufuk açıcı katkılar yapmış olan çalışmaları unutmamak gerekmektedir.²³ Hiç şüphesiz bu nevi çalışmalardan ilk hatırlanması gereken, fıkıh çalışmalarıdır. Örneğin böyle bir çalışmada, bir vakfiyenin sıhhatinin ve vakfın hayata geçip geçmediğinin tespiti, önemli bir adımdır. 15 Rebiülâhîr 1271/5 Ocak 1855 tarihli bir vakfiyeyi inceleyen Rızaî, adeta İmamiye fikhî ve tarihsel malumat arasında metodolojik olarak nasıl ilişki kurulabileceğini göstermiştir.²⁴ Benzer bir izdivacı²⁵ teorik bir inşa ile Bakırî ve Sadıkzade denemiş, selatin vakıflarının fikhî boyutlarını mercek altına almışlardır.²⁶ Son yıllarda İran’da yapılan araştırmalarda vakıf çalışmalarına önem verilmektedir.²⁷ Bu bağlamda birçok bağımsız kitap ve makale yazılmış ve vakıf müessesesinin bazı şehirler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bununla birlikte, Safavî dönemi şehirlerinde vakıfların kentsel alanların yaratılmasındaki etkisi hakkında kapsamlı araştırmalar henüz yapılmamıştır.²⁸

Bir Meşruiyet Aracı Olarak Safavî Vakıfları

Safavî şahları kendi toplumları nezdinde meşruiyetlerini sağlamak ve devam ettirmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu çerçevede başvurdukları ilk yol kendileri ve On İki İmam arasında bir akrabalık tesis etmek olmuştur. Nitekim Şeyh Safî’den kısa bir süre sonra hanedanın on iki imamın yedincisi İmam Musa Kazım b. Cafer-i Sadık’a,²⁹ dolayısıyla Hz. Peygamber’e bağlandığı dikkat çekmektedir. İbni Bezzaz Erdebilî de *-Safvetu’s-Safâ’*ya sonradan eklenmediyse- bir meşruiyet göstergesi olarak, Şeyh Safî’nin şeceresini tam olarak

22 Christoph Werner, *Vaqf En Iran Aspects Culturels, Religieux Et Sociaux* (Paris: Association pour l’avancement des Études Iraniennes, 2015), 69-92.

23 Arşivlere dair çalışmalar için bk. Habibullah Azimi-Muhsin Kusikaho, “Berresiye Tahliye Fihristhaye İsnad Der İran Devreye Safaviyye u Kacar”, *Fasilnameye Gencineye İsnad* 23 (1392), 26-39.

24 Umîd Rızaî, “Delâyilî Beraye Ademe İtibar Vakıfnameye Muvareh 1271 H. K.” *Arşive Milli* 2/9 (1396), 54-67.

25 İzdivaç kavramının tarihsel kaynaklarda nasıl yapılabileceğine dair bir örnek için bk. Amy Singer, “Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriages of Sources”, *Tarih* (1990), 95-125.

26 İbrahim Bakırî, vd. *Vakfe Selatin u Derbareyan* (Kum: Sazmane Evkaf u Umure Hayriyye, 1397). Yazarlar bu çalışmada sultanların bağış durumlarını ve bunların İslam hukukuna göre gerçekleştirilme niteliklerini tanımlamayı amaçlamışlardır. İslam hukuku standartlarına uymayan selatin vakıflarının geçersiz ilan edilmesi ve duruma göre batıl vakıflardaki hak sahiplerine haklarının teslim edilmesi gerektiğini dile getirmiş, İslam hukuku ve yasal standartlara göre İslami hükümete verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bununla birlikte, Safavî şahlarının tesis ettiği vakıfların fikhî olarak sıhhatine halel getirecek bir durum olmadığını savunan yazarlar, İranda devlete ait menkul ve gayrimenkulleri tanımlamak için kullanılan ve tarihi geçmiş olan *hâlicât* (خالصات) tabirine başvurmuşlardır. Bu minvalde devlet *hâlicâtın* tıpkı bir birey gibi sahibidir; dolayısıyla onu satması veya vakfetmesi sahihtir. Selatin de devletin maslahatını gözeterek kendi özel mülklerinin yanı sıra bu kabilden devlet hazinelerini vakfetmiştir. Yazarların üzerinde durduğu bir diğer husus ise bu vakıfların kamu yararına harcanmış olmasıdır. Altını çizdikleri diğer bir mevzu, şahların geçmişte icra ettikleri hatalı uygulamaları arındırmanın bir yolunu aramadıkları; gasp edilmiş bağışları haklı çıkarmaya çalışmadıklarını belirtmişlerdir.

27 Safavî vakıfları hakkında genel bir fikir edinmek için bk. Nüzhet Ahmedî, *Der Bâbe Evkâfe Safavî* (Tahran: Merkeze Pejohişe Kitabhane, Muze u Merkeze İsnade Meclise Şuraye İslamî, 1390).

28 Hamide Şehidî, “Berresiye Revende Teğayyurate Nakş u Caygahe Mevkufate Zenan Ez Devreye Safavî Ta Asre Hazır (Mutalaaeye Mevrudî Şehreistanhaye Bircend, Dermeyan, Serbişe)”, *Zen Der Ferhğ u Huner* 4/1 (1391), 97. Ayrıca İran vakıfları hakkında genel bir görünüm için bk. Muhammed Ali Caferî-Emir Hüseyin Şerafet, *Vakf Der Ayineyi Asar Karnamaye Menabie Peyramune Vakf* (Kum: Müesseseye İttıla Resaniye İslamî, 1387).

29 Ebü’l-Hasen Mûsâ el-Kâzım b. Ca’fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkırî (ö. 183/799) İsnâşerriyye’nin yedinci imamıdır. Bk. Mustafa Öz, “Mûsâ el-Kâzım”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/219-221.

kaydetmiştir.³⁰ İbni Bezzaz'ın zikrettiği şecerenin benzeri, aynı gaye ile hanedan tarihini anlatan Veli Kulu Şamlu gibi başka kronik yazarları tarafından bazı farklarla yeniden aktarılmıştır.³¹

Rüyalar da Safavî hanedanının önemli bir meşruiyet sağlama aracı olmuştur.³² Nitekim anlatılara göre Şah I. İsmail, karşılaştığı birçok devlet sorununu Hz. Ali'yi rüyasında görerek çözmüştür. Üretilen çözümlerin Hz. Ali'ye nispeti meşruiyeti sağladığı gibi, sorgulanmasının da önüne geçiyor olmalıydı. Safavî şahlarının bu meşrulaştırma argümanları, *İsna Aşerî*³³ teolojide masum olduklarına inanılan İmamların, *gaybette*³⁴ olduğu düşünülen on ikincisi tarafından seçilmiş oldukları söylemine dek varmıştır. Ayrıca onlar *mürşid-i kâmil* olarak lanse edilmeleri dolayısıyla insanları, masum imamın yokluğunda toplumsal kemâle sevk edecek mercilerdir.³⁵

Bu minvalde en önemli meşrulaştırma araçlarından birinin vakıf olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu müesseseye yukarıda zikredilen meşruiyet araçlarının tek çatı altında toplanması mümkün görünmektedir. Dolayısıyla Safavî vakıflarının, yapısal özellikleri arasında sosyo-politik işlevselliklerinin yer aldığını hatırlamak yerinde olacaktır. Osmanlı devletinde olduğu gibi Safavî vakıflarının da bazı siyasi emellerle tesis edildiği ve işlevselleştirildiği söylenebilir. Bu çerçevede Şah I. Abbas vakıflarının itikadî, iktisadî, içtimai ve siyasi boyutlarının incelenmesi gerekmektedir.³⁶

Vakıf kurumu, tüm İslam tarihinde olduğu gibi, tarihsel gereklilikler neticesinde her dönemde dini, kültürel ve sosyal açılardan farklılaşan İran tarihinde de yerleşik bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Safavî döneminde, bazı genel işlevleri kendinden önceki uygulamalarla aynı tarz ve bağlamda devam etmiştir. Ancak toplumun döneme özgü siyasi ve sosyal koşulları kültürel ve dinî karakterine eklemlendiğinde, vakıfların işlevleri değişmiş ve vakıflar bu dönemde daha çok *On İki İmam Şiîliği*'ni yayma hizmetinde kullanılmıştır. Bu kurumun ve işlevlerinin Safavî hanedanının kurucusu tarafından bilindiği açıktır. Zira tahta cülus eder etmez, aşağıda kısmen izah edilecek olan *Vekâlet-i Nefs-i Nefs, Emîru'l-Umerâyî, Vezâret-i Divân-ı A'lâ* gibi önemli pozisyonlara atamalar yapmış ve sadaret makamına birini nâsp etmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim daha sonra zikredileceği üzere, bu mansıptaki kişi *Divân-ı Evkâf* başkanı olarak en üst düzey yetkiliydi. Bu nedenle, "Sadır" makamı, Safavî döneminin başlangıcındaki beş önemli makamdan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷

30 Derviş Tevekkülü b. İsmail İbni Bezzaz Erdebili, *Safvatü's-Safâ* (Tahran: Tabes, 1373), 70-71.

31 Velikulu b. Davudkulu Şamlu, *Kıssat-ı Hâkânî*, ed. Seyyid Hasan Sadat Nasrî (Tahran: Vezarete Ferhenge ve İrşade İslami, 1371), 20.

32 Bk. Sholeh Quinn, "The Dream of Shaykh Safi al-Din and Safavid Historical Writing", *Iranian Studies* 29 (1996), 127-147.

33 İsnâşa'riyye/Caferi olarak bilinen İslam fırkasıdır. Hz. Peygamberden sonra imametın kızı Hz. Fatıma'nın eşi ve amcaoğlu Hz. Ali'nin, ondan sonra oğlu Hz. Hasan'ın, ondan sonra Hz. Hasan'ın kardeşi Hz. Hüseyin'in ve ondan sonra Hz. Hüseyin'in sulbünden gelen dokuz imamın hakkı olduğunu kabul etmektedir. Bunun hem vahiy hem de nebevî hadislerle sabit olduğuna inanmaktadır. Bk. Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 80-135.

34 Daha çok İsnâşa'riyye inancında, on ikinci imamın ölmeden insanları arasından ayrılıp gizlendiğini ve kıyamet öncesinde zuhuruna dek geçecek olan vakti ifade eden terimdir. Bk. Avni İlhan, "Gaybet", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/410-412.

35 Nurullah Abdullahi-Ali Ekber Kecbaf, "Meşruiyete Safaviyan u Padişahiye Nadir", *Pejohişnameye Tarıhnameyi İran Badez İslam* 3/6 (1392), 120-122.

36 Robert D. Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye: 1011-1023/1602-1614", çev. Kiti İmâdzade, *Mirase Cavidan* 15/57, 103-104.

37 Nüzhet Ahmedî, "Nihade Vakf Der Devreye Safavî", *Mutalaate Tarihe İslam* 4/15 (1391), 42; Abdulluseyn Nevayî-Ahmedî Nüzhet, "Sahtare Nihade Vakf Der Asre Safavî", *Fasilnameye İlmî Pejohişye Ulume İnsanı Danışgahe Zehra* 12/43 (1381), 32-40.

Safavî vakıflarını dört döneme ayırarak incelemek mümkündür: 1) Devletin kurucusu Şah İsmail'den Şah I. Abbas'a kadar olan dönem, 11) vakıfların yaygınlaşıp müesseseleştiği Şah I. Abbas dönemi, 111) Şah I. Abbas'tan vakıfların istikrarla devam ettiği Şah Süleyman dönemine kadar olan süreç, 1v) Şah Süleyman döneminden Safavî devletinin yıkılışına değin devam eden dönem.³⁸

Söz konusu tarihsel sürecin ilk şahsiyeti Şah İsmail, Şiîliği sürdürmek ve genişletmek için kültürel politikaların gerekli olduğunu düşünmüştür. İnsanları zorla Şiî bir devletin çatısı altında toplamaya çalışmak verimli ve sürekli bir siyaset olmayacaktı. Bu minvalde Şah İsmail ve ardından halefi Şah Tahmasb, Şiî öğretinin o zamanın İnan coğrafyasındaki kaynak eksikliğini de hesap ederek, ülke içindeki Şiî ulemanın desteği ve daveti ile Cebel-i Âmul'den Şiî ulema göçünü başlatmışlardır.³⁹ Akabinde vakıflara dayalı medreselerin oluşturulmasıyla Şiî düşüncenin desteklenebileceği merkezler meydana getirilmiştir. Bundan sonra, tesis edilen vakıflara iyi koşullar sunulmuş, Şiî ulema ve fakihlerin Osmanlı topraklarından Safavî devletine göç süreci devam etmiştir. Böylece Cebel-i Âmul'den göç eden Şiî ulema, Safavî çatısı altında daha güvenli bir ortamda faaliyetlerini sürdürür hale gelmişlerdir.⁴⁰

Şah İsmail, Safavî devletini tesis etmesi akabinde, Şiî öğretinin devletin itici gücü olarak müesseseleşmesi için yerli ulema ve Cebel-i Âmul uleması gibi muhacir ulemayı önemli vazifelere getirmiştir. Bu çerçevede özellikle Meşhed, Kum, Rey, Kazvin ve Şiraz şehirlerinde bulunan ilmî müesseselerdeki vazife dağılımları ve bunların sosyal ve iktisadi olarak düzenlenmesi önemli adımlar olmuştur. Talayî, bu zeminde Safavî hanedanı tarafından kurulan vakıfların kendi siyasi argümanları için önem arz ettiğini dile getirmiştir. Nitekim Safavî hanedanının vakıf tesis etmesi tebaa tarafından takip edilmesiyle, vakıf siyasetinin gerçekleştirilmesinde hanedan öncü olmuştur.⁴¹ Şahın vakıf mevzuu üzerine eğilmesi sadece imaret çevresinde gerçekleşen faaliyetler ile sınırlı kalmamıştır. O aynı zamanda mevcut kütüphanelere Şiîliğe dair kitaplar vakfederek hanedan politikasının her alana sirayet etmesini murat etmiştir.⁴²

1524-1576 yılları arasında hükümdar olan Şah Tahmasb başkent Kazvin'de saray külliyesinin yanı sıra, Erdebil'de bulunan Şeyh Safî türbesine ek bir yapı inşa ettirmiştir. Şah Tahmasb'ın giriştiği geniş çaplı imar faaliyetlerine benzer bir imar faaliyetine 16. yüzyılda hüküm süren Safavî hükümdarlarından hiçbiri kalkışmamıştır. Buna mukabil şahlar, mühim dini yapı ve külliyele ekler yaptırmışlar, ayrıca tamir ve termim faaliyetinde bulunup vakıflar tesis etmişlerdir. Nəcəf'teki İmam Ali, Kerbela'daki İmam Hüseyin, Meşhed'deki İmam Rıza, Kum'daki Fatıma Masume, Bağdat'taki Kazımiyye, Rey'deki Şah Abdülazim ve Erdebil'deki Şeyh Safi türbe ve külliyelerinde yapılanlar, bu gibi faaliyetlere örnek teşkil etmektedir. Ayrıca hem Kızılbaş emirleri ve hem de yüksek mertebelerde görev yapan Safavî bürokratlar, bu nevi külliye ve camilerde tamir faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Üstelik bu

38 Tabatabaian, "Vaziyete Evkaf Der Devreye Kacar", 165.

39 Devin J. Stewart "Safavî İnan'a Âmilî Ulemânın Göçüne Dair Notlar", çev. Habib Kartaloğlu, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/2 (30 Aralık 2016), 271-314; Habib Kartaloğlu, "Batılı Araştırmacılara Göre Safavi İnan'a Şiî Ulemâ Göçü", *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/1 (30 Haziran 2019), 25-48.

40 Nüzhet Ahmedî, "Nihade Vakf Der Devreye Safavî", 44.

41 Zehra Talayî, "Siyâsete Mezhebe Safaviyân u Peyâmde Ân ber Tevsî'eye Mevkûfâte Hareme İmâm Rıza (as)", *Fasılnameye Pejohîshâye Târihi* 37 (1397), 130.

42 Zehra Talayî, "Siyâsete Mezhebe Safaviyân", 130.

mekânlara kıymetli emtialarını, mülk gelirlerini ve paralarını akar olarak tahsis etmişlerdir. Muhtemelen adları zikredilen külliyelerde, buldukları şehirlerdeki iklim şartları ve afetlerden kaynaklanan hasarlar dolayısıyla devamlı bakım ve tamire ihtiyaç duyulmuştur. Safâvîler, Ehl-i Beyt İmamları ve İmamzade türbeleri ile hanedanın Erdebil’de metfun kurucusunun türbesini -ki burası aynı zamanda Safavî tarikatının da merkezi konumundaydı- himaye etme hususunda bariz bir şekilde faal olmuşlardır.⁴³

Meşruiyet Ağı Olarak Şah I. Abbas Dönemi Vakıfları

Safavî şahlarının önderliğinde vakıfların arttırılmasıyla bu kurumlar, medrese ve benzer dini kurumlarda çalışanların yanı sıra, seyyidlere de geçim kaynağı sağlamıştır. Safavîler böylece yönetimlerini sağlamlaştırmak istemiş, sınırları dışındaki *evlâd-ı resûlün* kalplerinin kendilerine meyletmesini amaçlamışlardır. Nitekim Şah I. Abbas saltanat döneminde (1587-1629) tesis ettiği vakıflarla, toplumun çeşitli katmanlarını devletin siyasi hedefleri doğrultusunda kendine bağlamıştır. Ayrıca On İki İmam Şiiliği olarak da bilinen Caferi mezhebinin toplumsal bir zemin bulmasına ortam hazırlamış, Safavîlerin siyasal meşruiyetini teminde etkili olmuştur. Öyle ki bazı araştırmacılar Şah I. Abbas dönemindeki vakıf artışının devletin iktisadi refahına tesir ettiğini ifade etmiştir. Zira Şah I. Abbas, Şah Tahmasb döneminde yaygınlık kazanan vakıflaşma sürecini devam ettirmiştir.⁴⁴ Onun döneminde İspanya sefiri olarak gözlem yapma fırsatı yakalayan García de Silva Figueroa, kadınların kamu hizmeti gözeten kervansaray, evler ve yapıları içeren vakıflar kurduklarını belirtmiştir.⁴⁵ Örneğin Şirazlı zengin bir kadının yaptırdığı kervansaraydan kısaca söz etmiştir.⁴⁶ Şah I. Abbas döneminde vakıflaşma Safavî devletinde öyle bir hız kazandı ki vakıf arazileri, mülk arazilerinden sonra devletin en geniş sahasını oluşturur hâle geldi.⁴⁷

Muhtelif toplumsal tabakaların mensupları tarafından tesis edilen vakıflarla⁴⁸ birlikte gelişen Safavî vakıf ağına rağmen, Kemrehî gibi bazı ulema eserlerinde, âlimlere helâl bir kazanç kapısı açılmasına dair tavsiye verirken bu kazancın kesinlikle vakıf gelirlerinden olmaması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Kemrehî, sebep olarak tesis edilen vakıfların ı)

43 Ayşegül Damla Gürkan Anar, “Safavi Şahlarının Baniliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2017), 122.

44 Zehra Talayî, “Siyasete Mezhebe Safavîyân”, 133-134.

45 Mufid Şatırî- Raziye Arzumendan, “Berresiyeye Revende Teğayyurate Nakş u Caygahe Mevkufate Zenan Ez Devreye Safavî Ta Asre Hazır (Mutalaaye Mevrudi Şehrestanhaye Bircend, Dermeyan, Serbişe)”, *Zen Der Ferhğ u Huner* 4/1 (1391), 13.

46 Don García de de Silva Figueroa, *Sefernameyi Don Garcia de Silva Sefire İspanya Der Derbare Şah Abbasse Evvel*, çev. Gulam Rıza Semîî (Tehran: Müesseseye Pişgam, 1363) 251-253. Aslında bu durum sadece vakıf için geçerli değildir. Birçok Safavî kurumunun Şah I. Abbas döneminde teessüsünü kökleştirdiği ve devletin diğer teşkilatıyla birlikte uyumlu bir hâl aldığı söylenebilir. Nitekim aynı durum tarih yazıcılığı için de geçerlidir. Zira Şah I. Abbas’a dek Safavî tarihçiliği, devletin ancak genel tarih içerisinde zikredilmesinden ibaret olmuştur. Şah I. Abbas’a gelindiğinde hem hanedan istikrarlı bir yapıya bürünmüş hem de kurumlar birbiriyle bütünlük arz eden bir hâviyete sahip olmuş, bu da müstakil Safavî tarihlerinin yazılmasına neden olmuştur. Bk. Cihanbahş Sevakb, “Berresiyeye Cayigah u Müellifhaye Tarihnevîsiye Mahalliyeye Asre Safavî”, *Du Fasilnâme Pejohişnâme Mahalliyeye İnan* 2 (1392), 9. Bunun yanı sıra eski usûl tarih yazımı Şah I. Abbas döneminde devam edilmiştir. Kazvinî’nin telifi *Târih-i Cihân Ârâ’ı* buna örnek vermek mümkündür. Şah I. Tahmasb saltanatının en ünlü yazarlarından biri, *el-Hâviyu’s-Sağîr* (الحوي الصغير) kitabının ünlü müellifi âlim Abdülğaffar Kazvinî’nin soyundan gelen Kâdi Ahmad b. Muhammed Gaffarî Kazvinî’dir. Kâdi Ahmed yetenekli bir adam, münşi, şair, hattat ve tarihçiydi. Adı geçen telif, Mücteba Minevî tarafından farklı nüshalar mukayese edilerek yayımlanmıştır. Bk. Kâdi Ahmad b. Muhammed Gaffarî Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ* (Tahran: Kitabfuruşiyeye Hafız), 1343/2000.

47 Ali Ekber Keczaf vd. “Erzyabiyeye Hukuke Malikiyet Der Devreye Safavî (Ba Tekkiyeye Arae Dagles Nors Nonhadgera)”, *Camiaşınasiye Tarihî* 9/2 (1396), 167.

48 Mihnaz Rahimifer - Abdülkahhar Saidaf, “Mevkî’iyete İctimâye Vâkıfân der Asre Safavîyye be Esnâde Vakfnâme’hâ”, *Fasilnâme Pejohişiyeye Târih Ferheng u Temeddüine İslâmî* 4/12 (2013), 41-70.

şer'i velâyetin olmamasını 11) birçok vakfın, vâkıfın hilâf-ı şartı ile yönetilmesini gerekçe göstermiştir.⁴⁹ Ancak ulemanın çoğu onunla aynı fikri paylaşmıyor olmalıydı ki Safavî devrinde tesis edilen vakıflar ile bir yandan maişetlerini sağlamış, diğer yandan bu şekilde yönetime bel bağlamak zorunda kalmışlardır. Sahip oldukları ortamı kendilerine sunan vakıfların çoğu âyân, eşraf ve şahların tesis ettiği vakıflar olmuştur.⁵⁰

Şah I. Abbas döneminde tek vâkıf şahın kendisi değildi. O, yukarıda tasvir edilen vakıflarıyla döneminde adeta Safavî devlet ricalinde bir vakıflaşma hareketliliği yaratmıştı. Aşağıdaki tabloda Şah I. Abbas döneminde kurulmuş bazı vakıflar, kurucuları ve cihetleri ile birlikte verilmiştir.⁵¹

Tablo 1: Şah I. Abbas Döneminde Kurulmuş Bazı Vakıflar

	VÂKIF	TARİH	CİHET	MÜTEVELLİ	MÜSTAGALLÂT
1	Allahverdi Han Emir-i Şeybanî	996/1587-1588	İmam Rıza Haremi mücavirlerinden fakir olanlara.	Molla Muhammed Emin Esterabadî ve oğulları.	Kervansaray ve mezra.
2	İsmail Beg'in kızı Beg Ağa Hanım	997/1588-1589	İmam Rıza Haremi ziyaretçilerine, asitanenin çırağ gibi çeşitli giderlerine ve Şii talebelere.	Vâkıfenin kendisi, asitane mütevellisi.	Bir köyün tamamı.
3	Mehdikulu Beg Çağtayî	1005/1596-1597	Aydınlatmaya, hademeye, ferraş ve hafızlara.	Vâkıf, evlâd-ı vâkıf, sonrasında asitane mütevellisi.	Tüm levahıkıyla bir bağın tamamı.
4	Mirahurbaşı Mehdikulu Beg	1011/1602-1603	Talebe, ziyaretçiler ve fukaraya.	asitane mütevellisi.	Mezra
5	Şeyh Abdülhüseyn Şeyhu'r-Reis	1012/1603-1604	Hademeye	Evladına	Maczra
6	Allahverdi Han	1015/1606-1607	-	Vâkıf, asitane mütevellisi.	-
7	Muhammed Kebabî İsfahanî	1017/1608-1609	-	-	Dükkân
8	Şah Genc Ali Han	1024/1615-1616	Darüşşifaya bir pay.	Vâkıf ve onun evladı, padişah tarafından tayin edilen asitane mütevellisi.	Pazar, hamam, su kanalları, kervansaray.
9	Mirahurbaşı Mehdikulu Beg	1027/1617-1618	Şerbethaneyeye, ziyaretçiler yemek tahsisine, müezzinlere vb.	Vâkıf ve onun evladı, asitane mütevellisi.	Mezra, su kanalları, hamam, dükkân.

49 Resul Caferiyan, "Endişehâye Yek Âlimi Şii Der Devlete Safavî: Ayetullah Ali Naki Kemrehi", *Hükûmete İslamî* 2/3 (1376), 125.

50 Perviz Fethullahpur, "Ruhaniyane Şia Der İran İlele Nufuz u İktidar", *Faslnameye Şiaşinasî* 2/6 (1383), 140.

51 Talayî, "Siyâsete Mezhebe Safaviyân", 138.

Görüldüğü gibi toplumun üst kademelerinden oldukları anlaşılan şahsiyetler, İmam Rıza Haremi için hanedanın politikasını takip etmiş görünmektedirler. Bu da bir anlamda Şah I. Abbas'ın vakıf üzerinden uygulamak istediği siyasetin çeşitli katmanlarda destek gördüğünü gösteriyor olabilir. Haremin ferraş, hafızlar, fakirler ve talebelerine dek toplumun geniş bir yelpazesini kucaklayan bu vakıflar, sekizinci imamın haremini sahiplenerek sadece On İki İmam doktrinine değil, Safavî Şahı I. Abbas'ın aşağıda kısmen değinilecek Meşhed politikasına da katkı sunmuş olmaktadır.⁵²

Safavî yönetiminin temel özelliklerinden biri, din ve siyaset arasında kurdukları bağlantı olmuştur. Safavî şahları iktidarı sadece maddi ve dünyevi bir güç olarak kullanmakla kalmamış, aynı zamanda hükümetlerinin Şii veçhesinin temellerini korumak ve buna binaen tesis ettikleri dinamikleri teşvik etmek gibi bir görevleri de olduğunu çeşitli vesilelerle gündeme getirmişlerdir. Bu nedenle şahlar, din ve siyaset arasındaki boşluğu kapatmak için dikkatlerini din kurumuna ve bu kurumların önemli bir unsuru olan din adamlarına çevirmişlerdir. Mescitler, camiler, dini mektep ve medreseler, kültürel dini uygulamalar ve benzeri bir dizi dini unsuru bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu da şahların ulemayı politik bir müttefik olarak telakki etmesinin pragmatist yüzünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ne var ki din adamlarının iktidar ve toplum üzerinde büyük bir etkisine rağmen bu etki, dönemin tarihsel kaynaklarına çok fazla yansıtılmamıştır. Buradan hareketle denilebilir ki Safavî döneminin tarihsel kaynaklarındaki baskın eğilim, din adamlarının ve dini otoritelerin bağımsız olmalarının menfi ve ulemanın *Divân-ı Sâlâri* himayesine girmelerinin ise müspet olduğunun dile getirilmesi yönündedir.⁵³

Safavî Vakıflarının Yapısı ve Görevlileri

Helâl bir kazanç kapısı olmadıkları konusunda Kemrehî gibi düşünenlere ve yukarıda işaret edilen Safavî tarih yazıcılığının üzerini örttüğü ulema meselesine rağmen, Safavî vakıf ağı hızla yaygınlık kazanmış ve ulemanın çoğu bu duruma intibak etmiştir. Özellikle Şah I. Abbas döneminde birçok vakıf kurulmaya devam etmiştir. Tesis edilen vakıflar ulemanın riyasetinde *Divân-ı Mevkûfât* adıyla oluşturulan müesseseye yönetilmiştir. Kurulan vakıflar için vâkıf tarafından mütevellî tayin edilmemesi durumunda vakıflar, adı geçen divanın yöneticisi (*sadr-ı divân*) tarafından yönetilmiştir. Divanın yetki alanına giren bir diğer saha ise vakıflarla ilişkili olarak ödenen imam, müezzin ve müderris maaşlarının bu divan tarafından takip edilmesi olmuştur. Evkaf memurlarına *müstevfi*, onlara başkanlık eden kişiye de *sadr* veya *sadru's-sudûr* denilmiştir.⁵⁴

Yukarıda zikredilenlerden anlaşılacağı üzere, Safavîlerin ilk döneminden itibaren öne çıkan kurumlardan biri hiç şüphesiz vakıflar olmuştur. Şah İsmail bu nedenle *Vekâlet-i Nefs-i Nefs*, *Emîru'l-Umerâyî* ve *Vezâret-i Divân-i A'lâ* kurumlarının başına atama gerçek-

52 Bu bağlamda Safavî vakıflarıyla ilgili araştırmalara bakıldığında, Meşhed'te Safavî dönemi vakıflarının sayısında muhtelif sayıların verildiği gözlemlenmektedir. Bunun nedeni, akademisyenlerin Safavî devletinin hangi yılda nihayete erdiğine dair görüş ayrılıklarıdır. Buna binaen Meşhed örneğinde belirtilen dönemde tesis edilen vakıf sayısı 43, 47, 53 ve 73 gibi farklı sayısal değerler görülmektedir. Bk. Talayî, "Siyâsete Mezhebe Safaviyân", 131-132.

53 Mecid Hacı Babayi-İbrahim Aslanî, "Bazşınasiye Teamule Ruhaniyet u Safaviyan", *Tarihe İran* 5 (1388/2009), 30-31.

54 Ramin Yelfânî, "Berresiye Mevkufate Hazrete Abdülazim el-Hasanî Der Devreye Safaviyân", *Peşohişnâme Tarih* 6/21 (1389), 162.

leştirdiğinde, devletin vakıf işlerini deruhte etmesi için yukarıda işaret edilen *sadr/sadâret* makamına birini atamıştır. Safavî şahları, vakıflara ait tüm işlerden sorumlu olacak bu görevliye muhtelif dinî mesuliyetler de yüklemiştir. Ayrıca bu makama getirilecek kişinin *sâdâttan* olmasına ihtimam göstermişlerdir. Yükümlüklerinin fazla olması dolayısıyla daha sonra *sadr-ı âm* ve *sadr-ı hâs* olarak bu makama iki kişi atanmıştır. Sadr makamı ve maiyetinin Safavî devletinde mevcut vakıflar üzerindeki kontrolü öyle etkili olmuştur ki bazı vakıfnamelerde “sadr-ı izâmın, müstevfilerin ve âmillerin” vakıf işlerine karışmaması ve mütevelliden hesap istememesi şart koşulmuştur. Görüldüğü üzere hem vakıfların denetimini sağlamak hem de vakıfla ilişkili tüm işleri zapt etmek için her şey kayıt altına alınmıştır. Sadâret kontrolünde yürütülen vakıflara ilişkin kayıtlar *defterhânede* saklanmıştır.⁵⁵

Bu meyanda sadr makamı (*makâm-ı sadr*) en önemli dini makamlardan biri olmuş ve Şah İsmail döneminde divan erkânından sayılmıştır.⁵⁶ Asli vazifesi vâkıfın şartlarına uygun bir şekilde gerekli mali düzenlemeleri yerine getirmek olmuştur. Bu kişinin vakıf müessesesine ilişkin vazifeleri zaman içerisinde şekillenmiştir; öncesinde bu makamın daha ziyade dinî vazifelere ilişkin olduğu unutulmamalıdır. Aynı yetkilerin Safavîler döneminde de bu makamın uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Kadılar, *vüzerâ-yı evkâf*, müstevfiyân, mübâşirler, seyyid şecerelerinin tertibi, medrese ulemasının ve şeyhulislamların, namaz hocalarının, mezarlık muvazzaflarının görevlendirilmesi gibi vazife tayinlerinin tümü zamanla *sadrın* sorumluluğuna tevdi edilmiştir.⁵⁸ Makâm-ı Sadr’a atanacak kişi mutlaka şah tarafından seçilmiş ve sâdattan olmasına dikkat edilmiştir.⁵⁹

Ölüm veya herhangi başka bir sebeple görevi yerine getirememesi durumunda *müstefi-yi mevkûfât* onun uhdesindeki vazifeleri yerine getirirdi. Şah I. Abbas veya sonrasında,⁶⁰ Şah Süleyman dönemine gelindiğinde makamın *sadr-ı âmme* ve *sadr-ı hâssa* adlarıyla ikiye taksim edildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda tarihi kaynaklara bakıldığında Safavîlerde vakıf sorumluluğunun beş kısma ayrıldığı anlaşılmaktadır: 1) şahların evkafından sorumlu *sadr-ı hâssa* ya da *mes’ûlân-ı umûr-ı mevkûfât-ı pâdişâh*, 11) devletin tüm vakıflarından sorumlu *sadr-ı âmme* veya *sadr-ı l-memâlik* denilen görevli, 111) şehirlerdeki vakıfların yönetimini, vakfa bağlı arazilerin mali sorumluluğunu üstlenmiş olan *müstevfi-yi mevkûfât* (bu makamı deruhte edecek kişi şah tarafından seçilmekte, seçilen kişi vakıfların mali işlerini yürütmekteydi),

55 Yelfani, "Berresiyeye Mevkufate Hazrete Abdülazim", 163-164.

56 Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, 41-43.

57 Nevayî-Ahmedî, "Sahtare Nihade Vakf", 25.

58 Mirza Muhammed Refi Ensari, *Düstûru'l-Mülûk*, ed. Nobuaki Kondo (Tokyo: The Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa Studies, 1397), 6-7; Mirza Semia, *Tezkiretu'l-Mülûk*, ed. Seyyid Muhammed Debirsiauki (Tehran: Müesseseye İntişarate Emire Kebir, 1378), 2. *Düstûru'l-Mülûk*, Safavî döneminin sonundan günümüze kalan Farsça yönetim kılavuzudur. Safavîlerin başkenti İsfahan'daki merkezi yönetimde *Mustavfi'l-Mamâlik* (genel muhasebeci) unvanına sahip Mirza Refia olarak bilinen Muhammed Refi Ensari tarafından telif edilmiştir. Onun yanı sıra benzer bir çalışma olan *Tezkiretu'l-Mülûk*, ile birlikte, iki kitap o dönemde İran'da hüküm süren sosyal koşullar ve idari yapı hakkında malumat içermektedir. Aslında onlar, Safavî döneminin sonundan, hayatta kalan sadece iki idari el kitabıdır. *Tezkiretu'l-Mülûk*, *Düstûru'l-Mülûk* un bir türevi olarak düşünülmelidir. *Tezkiretu'l-Mülûk*'a, Vladimir Minorsky tarafından notlar eklenip yayımlandığından bilimsel olarak daha çok dikkat çekmiştir. Buradaki atfı hem ona hem de Japon araştırmacı Nobuaki Kondo tarafından neşredilen *Düstûru'l-Mülûk*'a yapmayı uygun gördüm. *Düstûru'l-Mülûk*, genel olarak daha ayrıntılı görünmekte ve saray merkez bürokrasisinin yanı sıra, düşük rütbeli ofisler hakkında daha fazla bilgi içermektedir. Bu tip bilgiler *Tezkiretu'l-Mülûk*'ta görünmemektedir. Marcinkowski, *Düstûru'l-Mülûk*'u eserini Nobuaki Kondo'dan önce neşretmiştir. Bk. Mirza Refia, *Düstûru'l-Mülûk*, neşr. Muhammed İsmail Marcinkowski (Tahran: Merkezi Esnad u Tarihe Diplomasıye Vezarete Umure Haric), 1385). Bu durumda Nobuaki Kondo'nun neşri yeni neşir sayılmaktadır. Marcinkowski'nin neşriyle ilgili olarak bk. Abbas Penahî, "Divane Salare Safavî", *Tarih u Coğrafya* (1386), 52-55.

59 Nevayî-Ahmedî, "Sahtare Nihade Vakf", 24.

60 Nevayî-Ahmedî, "Sahtare Nihade Vakf", 27.

ıv) *mutasaddi-yi mevkûfât*, v) *vezîr-i mevkûfât*.⁶¹ Kaynaklara yansıyan bilgilere göre, Safavî devletinde vakıf işlerinin idare edildiği bir *divân-ı evkâf*'in bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶²

Tüm bu müesseseleşme beraberinde sadr makamı için büyük bir güç tesis etmiştir. Yukarıda işaret edildiği üzere, birçok vakfiyede sadr makamı ve diğer *evkâf-ı divân* görevlileri gibi muvazzafların, vakıfları denetlememesi ve müdahale etmemesi şart koşulmuştur. Buna rağmen hilâf-ı şart-ı vâkıf olarak, sadr eliyle devlet denetim ve kontrolü her zaman vakıfların üzerinde olmuştur.⁶³

Kudret ve nüfuzunun doğurabileceği sorunlardan hareketle Safavî şahları makamın kime tevdi edileceği hususunda çok hassas davranmışlardır. Ayrıca sadr makamının yetki alanını kontrol altında tutabilecekleri tedbirler almayı ihmal etmemişlerdir.⁶⁴ Anlaşılacağı üzere, Safavî devleti tüm vakıf şebekesinin kontrolünü elinde tutmak istemiştir. Bu sayede toplumun kılcal damarlarına nüfuz edip, siyasetini uygulayacağı hazır alanların kontrolünü elinde tutması mümkün olmuştur.⁶⁵

Bu minvalde şehrin her tabakasından insanı kuşatan, devletin yönetici kesiminden tebaaya kadar adeta toplumsal bir mutabakat sergileyen İsfahan vakıflarını örnek vermek mümkündür. Zira İsfahan vakıfları için devletin idari kadrosunda bir vezir, *vezîr-i fevz-i âsâr* unvanıyla bu vakıfların idaresinden sorumlu tutulmuştur. Bu vezir özellikle Safavî şahlarının evkaf idaresinden mesuldü. Vakıfların müstevfi, mutasaddi, müteveli ve mübaşirleriyle yapılan tüm muamelat *defter-i mevkûfât* denilen kataloglara kaydedilmiştir. *Vezîr-i fevz-i âsâr* vakıflara ait ekin arazilerin, su kanallarının, bağların, değirmenlerin, kısacası tüm vakıf müstegallatının sağlıklı işlemesi için gerekli tedbirleri almakla mükellef tutulmuştur.⁶⁶

Vakıflar ve Eğitim Kurumları

Yukarıda anlatılanların ışığında, aslında vakıf müessesesinin Safavîlerin siyasal eğilimlerine itibak etmeden önce, söz konusu hanedanın idaresi altındaki kültür ve medeniyet vasatında zaten mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, işaret ettiğimiz eğilimler, müessesenin politik işlevselliğinin değişimine neden olduğu gibi, Safavîler döneminde vakıf idaresinin formel boyutunda da görünür değişikliklere yol açmıştır.⁶⁷

Safavî devletinin Şiîliği kendi retorığının kaynağı kılıp bunu sürdürmesi ancak eğitim yoluyla sağlanabileceğinden, bu dönemde birçok medrese tesis edilmiştir. Anlaşılacağı üzere medreselerin eğitim faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli finansal kaynak da kurulan vakıflardan temin edilmiştir. Dolayısıyla Safavî vakıf ağının medreselerle iç içe olması, mevzu bahis *Safavî Şiîliği*'nin mahiyetini şekillendirmiştir. Nitekim Safavî devletinin bazı medrese programlarında kimi kitapların okutulmaması, tamamen vâkıfların belirlemiş oldukları şartlar nedeniyledir. Bu çerçevede devletin son yarısında güçlenmeye ve kendini ifade etmeye

61 Tabatabaiyan, "Vaziyete Evkaf Der Devreye Kacar", 165-168.

62 Nevayî-Ahmedî, "Sahtare Nihade Vakf", 33.

63 Nevayî-Ahmedî, "Sahtare Nihade Vakf", 33.

64 Ahmedî, "Nihade Vakf Der Devreye Safavî", 45.

65 Mufid Şatırî- Raziye Arzumendan, "Berresiye Revende Teğayyurate", 13.

66 Tabatabaiyan, "Vaziyete Evkaf Der Devreye Kacar", 165.

67 Nevayî-Ahmedî, "Sahtare Nihade Vakf", 23.

başlayan *Şia abbâri*lerini destekleyen vakıf kurucuları, medreselerde akli ilimlerin tedris edilmemesini şart koşmuşlardır. Ancak vakfiyelerin ekseri bu nevi bir yasaklama içermemiştir.⁶⁸

Burada altı çizilmesi gereken husus dini politikalarının bir parçası olarak Safavî hükümdarlarının, özellikle de Şah I. Abbas döneminden itibaren, dini yükseköğrenimi yönlendirmek, sistematik hale getirmek ve teşvik etmek amacıyla önde gelen din bilginleri için eğitim kurumları kurmalarıdır.⁶⁹ Öyle ki selefleriyle mukayese edildiğinde Şah I. Abbas'ın, medrese kurumunun yaygınlaştırılmasında çok daha fazla mesafe kat ettiği ve haleflerine bu konuda örnek teşkil ettiği söylenebilir.⁷⁰

Medrese gibi eğitim kurumlarının yanı sıra İmam Rıza ve İmamzade külliyelerinin de benzer hedef doğrultusunda işlevselleştirildiği ifade edilebilir. Esasında Meşhed'te bulunan İmam Rıza külliyesi örneğinde şunu dillendirmek mümkündür: Vakıfların özellikle dini sembollerin olduğu şehirlerde tesis edilmesi, bu mekânların Şiileşmesini, daha doğru bir ifadeyle Şiî kültürün önemli merkezleri haline gelmesini hızlandırmıştır. Ayrıca bu durum, vakıflar için gerekli insan gücünü temini yanı sıra, bu kurumların mali açıdan güçlenmesini de sağlamıştır. Söz konusu vakıfa, vakfın zamanla daha fazla büyüyüp güçlenmesine, *mürtezika* ağının genişlemesine, bu ağın toplumun farklı tabakalarına sirayet etmesine neden olmuştur.⁷¹ Bu çerçevede Şah I. Abbas, İmam Rıza Külliyesi için aşağıda değineceğimiz vakıfları tesis etmiştir. Harem için su temini, dârü's-şifâ ve bir mutfak olarak kurulmuştur. Bu vakıflar hem harem ziyaretçileri için burayı cazibe alanı kılmış ve hem de şehir halkından vakif çalışanları oluşturarak hanedana bağlılık ve güveni arttırmıştır.⁷²

Şah I. Abbas Vakıfları

Babası Muhammed Hudâbende'nin valiliği sırasında 1 Ramazan 978/27 Ocak 1571 tarihinde Herat'ta doğan Şah I. Abbas, Şah Tahmasb'ın torunudur. Mâzenderan Hâkimi Abdullah Han'ın kızı ise annesidir. Babası, Şiraz valiliğine getirildiğinde II. İsmail'in vefat etmesi üzerine, Türkmen ümerası tarafından Safavî devletinin başına geçirilmiştir. Bu nedenle hükümler Türkmen emirleri bu dönemde, baskın bir zümre olmuştur. Daha sonra babasının bazı sağlık sorunları, şehzadelerinin küçük yaşta olması ve gerekli mukavemeti gösterememeleri neticesinde annesi Begüm devlet işlerinde söz sahibi olmuştur. Bu durumdan hoşlanmayan Horasan ümerası 1579 yılında Begüm'ü öldürtüp, akabinde on yaşındaki Abbas'ı Herat Valisi Şamlu Ali Kulu Han'ın riyasetinde hükümdar ilân etmişlerdir. Ne var ki Şah I. Abbas'ın tahta geçirilmesi ümera arasındaki sürtüşmeleri sonlandırmamıştır. İç siyasetteki hâkimiyet mücadeleleri esnasında Özbek Hanlığı Herat'ı kuşatmış, Osmanlı Devleti ise Azerbaycan'ı ilhak etmiştir. Bu meyanda Meşhed Valisi Mürşid Kulu Han duruma el koyarak daha önce hükümdar ilân edilen on yedi yaşındaki Abbas'ı (995-1083/1587-1629)

68 Musa Rıza Bahşüstad-Nüzhet Ahmedi, "Tesire İlmiye Medaris Der Asre Safaviyye", *Pejohişnameye Tarihe İslam* 3/11 (1392), 15-16.

69 Maryam Moazzen, *Shi'ite Higher Learning and the Role of the Madrasa-yi Sultâni in Late Safavid Iran* (Toronto: The University of Toronto, Near and Middle Eastern Civilizations, Doktora Tezi, 2011), 4.

70 Musa Rıza Bahşüstad-Ramazan Rızayî, "Nakşe Medarise Asre Safaviyye Der Gosterişe Teşeyyue Duvazde İmami", *Edyan u İrfân* 47/1393 (1393), 218.

71 Talayî, "Siyâsete Mezhebe Safaviyân", 133-134; Rahimifer-Saidaf, "Mevk'iyete İctimâye Vâkufân", 44-47.

72 Talayî, "Siyâsete Mezhebe Safaviyân", 136.

1587 yılında Safavî tahtına oturtmuştur.⁷³

Şah I. Abbas dâhili ve harici siyasi meselelerle yüzleşmek zorunda kalmış, bu çerçevede yönetimde nüfuzu bulunan Türk ümerasının etkisini kırmıştır. Osmanlı askeri yapılanmasının merkezi kanadını teşkil eden kapıkulu ocaklarına benzer bir müessese kurmuş, ayrıca Safavî kroniklerinde Kızılbaş adıyla zikredilen Türklerden müteşekkil askerî yapılanmaya mukabil eyaletlerin yerli halkından tüfekçi birlikleri oluşturmuştur. Şah I. Abbas icra ettiği siyasetle Kızılbaşları kontrol etmeyi başarmış; Gilân, Mâzenderan, Sistan, Lâr ve Luristan'daki emirliklere son vererek Safavî hâkimiyetini pekiştirmiştir.⁷⁴

İç siyasetteki bu girift durumun yanı sıra Osmanlılar ve Özbekler ile çetin savaşlarla geçen siyasal atmosferde önemli bir aktör olmuştur. Şah I. Abbas, Safavî devlet merkezini Kazvin'den İsfahan'a nakletmiş, hükümdarlığı boyunca yılda iki aydan az bir süre bu yeni Safavî başkentinde kalmasına rağmen, burada cami ve medreseler inşa etmiştir. Mescid-i Şeyh ve Mescid-i Şeyh Luţfullah onun tarafından finanse edilen mimari eserler arasında yer almıştır.⁷⁵ Bu şekilde şehirde köklü bir imar faaliyeti başlatarak, büyük bir saray, cami, mescit, medrese, hastane, hamamlar, çarşılar ve kervansaraylar yaptırmıştır. Kazvin, Meşhed ve Kâşân şehirlerinde ise cami, türbe, kervansaray ve kasır gibi muhtelif yapıların tesisini sağlamıştır.⁷⁶

Safavî imar faaliyetlerinin 17. yüzyılda Şah I. Abbas döneminde yoğun hale geldiği görülür. Onun zamanında İsfahan'da, Nakş-ı Cihan Meydanı ve Çehar Bağ Bulvarı etrafında kümelenen saray ve pazar külliyelerine ilaveten, Cuma camii ve hanedan mensuplarının ibadeti için özel bir cami yaptırılmıştır. Meşhed, Kum, Erdebil ve Rey şehirlerinde mevcut türbe ve külliyelere eklemeler yapılmıştır. Şah I. Abbas döneminden sonra Safavî Devleti'nin inkırazına kadar geçecek süreçte inşa edilen yapılar sınırlı kalmıştır.⁷⁷ Şah Abbas'ın imar ve inşasında belirleyici olduğu bu yapıların, aynı zamanda tesis ettiği vakıflarla irtibatlı olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Şah I. Abbas vakıflarının tespiti iki kaynak türünden yapılabilmektedir. Bunların ilki, fihristler, vakfiyeler ve vakıflara ilişkin fermanları ihtiva eden İran'da bulunan arşiv kayıtlarıdır. İkincisi ise arşiv kayıtlarının bir kısmının kroniklerde yer alan benzer kayıtlarıdır. Şah I. Abbas'ın tüm vakıflarına ve ilgili ayrıntılara arşiv kayıtlarından ulaşmanın mümkün olmadığı belirtilmektedir.⁷⁸ Şah I. Abbas tarafından inşa edilen kamu binalarının bakımını sağlamak için aşağıda görüleceği üzere hükümet emirleri tarafından çeşitli bağışlar yapılmıştır. Teorik olarak, bunlar için birtakım belgeler tanzim edildiğini ve bu belgelerin arşivde saklandığını söylemek mümkündür. Moazzen, şu anda tarihi kaynaklarda zikredilen vakıflara ilişkin özetlere, kopyalara, atıfta bulunulan belgelere ve yazıtlara erişimimiz bulunmadığını belirtmişse de⁷⁹ bugünkü bilgilerimiz ışığında bunun geçerliliği kalmamıştır. Nitekim bir

73 Faruk Sümer, "Abbas I", *Türkiye Dîyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/17-18.

74 Sümer, "Abbas I", 18.

75 Maryam Moazzen, *Shi'ite Higher Learning*, 45. Aslında Şah I. Abbas'ın çok yakın olduğu Mir Damad ve Şeyh Bahaudin Amulî gibi fakih filozofların onuruna medreseler inşa etmemesi şaşırtıcıdır. Bunun yerine Şah Nakş-ı Cihan Meydanı'nda Molla Abdullah ve Şeyh Lütfullah Maysî gibi fakihler için kapsamlı yardımlara sahip medreseler ve camiler kurmuştur.

76 Sümer, "Abbas I", 18-19.

77 Anar, "Safevi Şahlarının Banılığı Üzerine", 123.

78 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 103.

79 Moazzen, *Shi'ite Higher Learning*, 45.

süre önce *İdâre-yi Evkâf-i İsfahan*, şehrin bağışlarıyla ilgili tüm vakıfların yayımlanmaya başlanacağını ve büyük olasılıkla orijinal belgelerin bir kısmının da bu seride ilk kez yayımlanacağını dile getirmiştir.⁸⁰

Şah I. Abbas vakıfları hakkında bilgi veren toplu bir fihrist bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Celal Müneccim kaleme aldığı *Târîh-i Şâh Abbâs*'ta, Şah I. Abbas'ın on iki imamın yedincisi İmam Musa Kazım'ın kız kardeşi Sitti Meryem için kurduğu vakıftan söz etmiştir. Tesis ettiği bir başka vakıf 1023/1612 yılında Yezd şehrindeki *ribat*tır. Ancak vâkıf tarafından vakfın menfaati kendisine şart olunan cihetten söz edilmemiş, hâsıl olacak sevabın Şah Tahmasb'a hediye olması istenmiştir.⁸¹

Sah I. Abbas, Meşhed Harem-i Şerifi⁸² için 1011/1602-1603 yılında harem etrafındaki bazı yerleri vakfetmiştir. Vakfiye Harem kütüphane arşivinde saklanmaktadır. 1019/1610-1611 yılına ait bir ferman ise Şah I. Abbas'ın Horasan vakıflarına dair bilgi içermektedir. Buna göre Cırmık, Çahaşk, Melekan isimli üç köy satın alınıp vakfedilmiştir. 1023/1614-1615 yılına ait bir ferman da tüm vakıfların Şah I. Abbas tarafından Meşhed Harem-i Vakfına bağlandığı anlaşılmaktadır.⁸³

Bu meyanda zikredilmesi gereken vakıflarından biri de Meşhed'te su yetersizliğinin had safhada olması dolayısıyla su vakıfları tesis etmiş olmasıdır. Vakıf şartına göre, su tüm Müslümanların istifadesine sunulacak, istifade edenler israf etmeyecek, haremde istifade edildikten sonra dışarı akan su ziraatta kullanılırsa elde edilen mahsul haremın mutfağına sunulacaktır. Bu şartların hilafına davrananların Masum İmam'ın şehadetinde elini kana bulayanlara iştirak edeceği, buna müsaade eden ulemanın kıyamet günü Hz. Peygamber ve İmam Rıza'ya karşı mahcup olup utanacağı vakfiyede belirtilmiştir.⁸⁴ Bu malumat çerçevesinde söz konusu vakıflar aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.

1. 1011/1602-1603 Yılında Tesis Edilen Meşhed Vakıfları

Bu vakfa dair mevcut veriler *Âsâre Rezeviyye*'de bulunan bilgilerden ibarettir. Buna göre, vakıf şartlarının özeti Tus/Meşhed'teki mevkufat listesidir. Şah I. Abbas, tesis ettiği bu vakfa, İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu âsitane arazisini vakfetmiştir. Vakfi tesis etmedeki amaç, kutsal olduğuna inanılan türbenin etrafına defnedilmek isteyenlerin bu isteklerinin yerine getirilmesidir. Defin yerinin haremde uzaklığı, defnedilmek isteyenlerin vakfa verecekleri paraya göre belirlenmiştir. Toplanan paralar vakfın gelirleri olarak mahsup edilmiştir. Zira arz hakkı (*bakku'l-arz*) olarak verilen yerlerin mukabilinde alınan ücret, haremın tamir/termiminde ve çırağ temininde kullanılmıştır. Şah I. Abbas ailesinin (*silsile-yi 'aliyye-yi 'âliye*) hiç bir ödeme yapmadan harem sahasında defnedilebileceği vakfın şartları arasında yer almıştır. Vakfın mütevellisi şah iken, nezaret görevi şahın vakıf temsilcisi (*nemâyende*) olmuştur. McChesney, Şah I. Abbas'ın İmam Rıza Harem'ni vakıf olarak tesis etmekteki amacının vakfedilen arazide değil, bizzat harem tevliyyetinin tek bir elde, şahın

80 Moazzen, *Shi'ite Higher Learning*, 69.

81 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 103.

82 Harem-i Şerif'ten Kasıt On İki İmamların sekizincisi Ali b. Musa er-Rıza'nın külliyesinin kapsadığı alandır.

83 Rahimifer-Saidaf, "Mevk'iyete İctimâye Vâkıfân der Asre Safaviyye be Esnâde Vakf-nâmehâ", *Fasulnâme-yi Pejohişiyeh Târîh Ferheng u Temeddüine İslâmî* 4/12 (1392), 50.

84 Hamide Şehidi, "Berresiyeh Revende Teğayyurate Nakş u Caygahe Mevkufate Zenan Ez Devreye Safavî Ta Asre Hazır (Mutalaye Mevrudi Şehreistanhaye Bircend, Dermeyan, Serbişe)", *Zen Der Ferhğ u Huner* 4/1 (1391), 99.

kudretinde toplanmasında aranması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna göre tesis edilen vakıf sayesinde düzenli bir para akışı sağlanmıştır.⁸⁵

2. 1013-1017/1604-1608 Vakıfları

Şah I. Abbas'ın bu dönemde tesis ettiği vakıflar çok önemlidir. Zira bu dönemde hem Osmanlı ve hem de Gürcistan ile muharebeler devam etmiştir. Şah, 1607-1608 kışını İsfahan'da geçirmiş, geri kalan diğer tüm zamanda kuzeyde ikamet etmiştir. Şahın bu dönemde tesis ettiği vakıflar, en çok bilinen vakıflardır. Bu dönemde kurulan vakıf(lar)ın gerçekten birden fazla olup olmadığı belirgin değildir. Bunun tam olarak tayini vakfiyelerin tespit edilebilmesi ile mümkündür. Aksi halde *Kıyasu'l-Hākānî*'de verilen bilgilerle yetinmek zorundayız. Ayrıca aynı yüzyılda yazılmış olan *Târih-i Abbâsî*, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî* mevzuaya bahis vakıfların mevkufatına dair verdikleri bilgide senedi, tek bir vakfınmış gibi aktarmaktadırlar. Oysa iki veya üç vakfa ait olma ihtimalleri yüksektir. Zira belge içerisinde üslup farklarına rastlanmaktadır. Dolayısıyla adı geçen kaynakların konu hakkında serdettiği malumat net değildir.⁸⁶

2.1. *Kıyasu'l-Hākānî*'de 1013/1604 Yılına Ait Zikredilen Vakıf

Bu vakfın mevkufatı şu şekilde sıralanmıştır: 1) Başkent İsfahan'da Nakş-ı Meydan'da bulunan kervansarayın tamamı, 11) meydana bulunan çarşı, 111) meydan havalisinde bulunan ve Hammâm-ı Şâhî olarak bilinen hamam. Bu yapıların tamamının Şah I. Abbas tarafından yapıldığını unutmamak gerekmektedir. Veli Şamkulu vakfın şartlarını ise şu şekilde kaydetmiştir: 1) mevkufat kira hasılatının yarısı Hz. Hüseyin soyundan olan (*sâdât-ı âli derecât-ı benî Huseyn*) kişilere maaş, vazife, yiyecek (*irtizāk*) sağlanması ve kendilerine gerekli yardımların yapılması (*meded*) cihetine harcanmalıdır. Söz konusu seyyidlerin Medine'de ikamet edenlerden olmalarının yanı sıra, o zamana kadar başka bir vakfın mevacibinden istifade etmemiş olmaları gerekmektedir. Kadınların dul veya evlenmemiş olanlarının bu çatı altına girebileceği belirtilmiş, seyyid bile olsa diğer kadınlar yardımın dışında tutulmuştur. Tüm bunlara ilave olarak, sıralanan şartları haiz kimselerin On İki İmam Şiâsî (*Şî'a-yı İsnâ Aşer*) olması gerektiği belirtilmiştir; 11) ikinci şarta göre, mevkufat kira hasılatının yarısı Hz. Hüseyin soyundan olup Necef'te ikamet edenlere aynı şartlarla tahsis edilmiştir.⁸⁷

Selçuklular, İlhanlılar, Muzafferiler ve Timuriler Eski Meydan (*Meydân-ı Kadîm*) diye tabir edilen Harun-ı Velayet Meydanı'nın etrafında mescid, medrese ve türbeler inşa etmişlerdi. 17. yüzyıl öncesinde şehrin ticari, dini ve sosyal merkezi olarak bu meydan göze çarpmaktaydı. Şah I. Abbas, Harun-ı Velayet Meydanı'na mücavir herhangi bir anıtsal yapı inşa ettirmedi. Zira şahın anıtsal yapıları, inşa ettirdiği yapıların çevrelediği Nakş-i Cihan Meydanı ve yüksek rütbeli bürokratların inşa ettirdiği saray ve köşkerin sıralandığı Çehar Bağ Bulvarı'nda yapılmaktaydı. Bu bölgeler, şehrin yeni merkezi haline getirilmek istendiğinden, yapılaşma için yoğun olarak buralar tercih edilmişti.⁸⁸ Vakfiyede adı geçen mekânların, bu gerekçelerle canlandırılmak istendiği söylenebilir. Nitekim dönemin kaynaklarından *Nekâvetu'l-Âsâr*'ın müellifi Natanzî, şahın herhangi bir seferden dönüşünde halkın birçok

85 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 104-105.

86 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 105.

87 Şamlu, *Kıyasu'l-Hākānî*, 186-197; Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 105.

88 Anar, "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine", 130.

tabakasından ve devlet erkânından insanların karşılama merasimine iştirakle katıldıklarını, birçok esnafın meydana hazır bulunduğunu, devlet ricalinin çeşitli renklerde kumaşlar giyinmiş vaziyette merasime iştirak ettiklerini anlatmıştır.⁸⁹

Şah I. Abbas, 1590 yılında İsfahan'da dini ve ticari yapılar yapılmasına karar vermiştir. Bu imar faaliyeti, İsfahan'da Nakş-i Cihan Meydanı merkeze alınarak gerçekleştirilmiştir. İmar faaliyetleri neticesinde tecessüm edecek meydan, İsfahan'ın yanı sıra, Safavîlerin değişimine karar verdiği İran'ın siyasi, ticari ve dini görünümünü temsil edecekti. Ticari, siyasi ve dini yapıları kendinde toplayan bu meydana sembolik bir ifade hâkim olmuştur. Buna göre, Safavîlerin merkezileşme siyasetleri yapılarla görünür bir hâle bürünmüştür. Meydanın kuzey kenarının ortasında bulunan Kayseriyye Pazarı karşısında Mescid-i Şâh'ın kubbesi ve minareleri yükseltmiştir. Dini yapıların sembolik dili, On İki İmam Şiîliğin fikri ve siyasi insicamını işaret etmiştir.⁹⁰

Safavîler'in, şehirleri sosyal, politik ve ekonomik değişimlerin en önemli sembolü olarak gördükleri söylenebilir. Bu çerçevede şehirler, Safavî yöneticilerin ve tebaalarının toplumsal koşullarını, düşüncelerini ve işlevlerini bizim için görünür kılacak önemli merkezlerdir. Safavî şahlarının dini azınlıkları, mezhepleri, bürokrasiyi, loncaları örgütlemek, ticari ağlar kurmak ve askeri sistemi tesis etmek gibi amaçlarını gerçekleştirip siyasi ve dini meşruiyet devşirdikleri alan şehirlerdir.⁹¹

Vakfiyede zikredilen Kayseriyye Pazarı, farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından inşa edilmiştir.⁹² Tüm bu yapılanmalar ile yeni meydanın İsfahan'ın merkezi hâline geldiği, ticari, sosyal ve siyasal açıdan Safavîlerin görünürlüğünü arttırdığı söylenebilir. Genel olarak Nakş-ı Cihan meydanı, Şah I. Abbas'ın hükümler performansı ortaya koyan siyasi ve ekonomik gücü, cami, çarşı ve saray gibi mimari bileşenleriyle çarpıcı biçimde gözler önüne sermiştir.⁹³

Şah I. Abbas'ın İsfahan'daki kentsel dokuyu yaratmasında Nakş-ı Cihan meydanından sonraki en önemli diğer araç ise Şah Tahmasb'ın Kazvin caddesinin bir benzeri olan Çahar Bağ caddesi olmuştur. Şah, her iki mimari unsurun temel yapı taşı olarak vakıf kurumunu yerleştirmiştir. Geliştiren vakıf ağı, kentın Şah I. Abbas saltanatındaki fiziksel görünümünü ortaya çıkarmış, cami, hamam ve su vakıfları sayesinde kentsel yaşama ve tüm vatandaşlara hizmet sunulmasını mümkün kılmıştır.⁹⁴

2.2. 1013/1604 Vakfı

Bu vakfın başat özelliği, Şah I. Abbas'ın mülkiyetinde bulunan malların yarısının vakfın mevkufatı olarak zikredilmesidir. Söz konusu mevkufat içerisine İsfahan ve diğer mıntıkalarındaki hanlar, emlak, arazi, bağlar, değirmenler, nehir ve kanallar dâhil edilmiştir. Cihet olarak Hz. Fatıma'nın soyundan gelenler (*Sâdât-ı Benî Fâtima*), bunlardan da Hz. Hüseyin

89 Mahmud b. Hideyatullah Afuşteî Natanzî, *Nekâvetu'l-Âsar fî Zikri'l-Ahyâr Der Târîhe Safaviyye* (Tahran: Şirkete İntişarete İmi u Ferhengi, 1373), 239, 373, 376, 452, 539, 576.

90 Anar, "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine", 130-131.

91 Abed Taqhavi vd. "An Overview on the Basis of Urban Planning and Social Life of Safavid Cities", *The International Journal of Humanities* 3/23 (2016), 2.

92 Anar, "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine", 132.

93 Abed Taqhavi vd., "An Overview on the Basis of Urban", 7-8.

94 Abed Taqhavi vd., "An Overview on the Basis of Urban", 8.

soyundan olanlar, ayrıca fakir Şiiler tayin edilmiştir. Bu kişilerin ikametine dair herhangi bir sınırlama getirilmediği görülmektedir. Vakfedilen hasılatın yarısından iki pay, bu iki grup arasında taksim edilecektir. Bu vakıfta altı çizilmesi gereken en önemli husus Şah'ın, kurduğu vakfın gelirlerine her zaman ortak olması (*şerik bâşed*) durumudur. Ayrıca Şah'ın vefatından sonra ona ait olan kısım vakfa kalacaktır. Şartlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. İmaretin tüm arazisinde namaz kılma hakkına Şah ile tüm Müslümanlar ortaktır. Ayrıca vakfın suyundan abdest alınabilecek ve kırbalar doldurulabilecektir. McChesney, vakfın zikredilen bu özelliklerinden hareketle burada bir değil, iki vakfın mevcudiyetinden söz edilebileceğine işaret etmektedir. Zira ilk olarak Şah'ın tüm emlakının vakfedildiği zikredilmişken, ikincisinde bir yarım hisseden söz edilmiştir. Bu bağlamda meydana gelen karışıklığı gidermek tam anlamıyla mümkün görünmemekteyse de vakıf kurma metodundaki değişim kendini hissettirmektedir.⁹⁵

3. 1015-1017/1606-1608 Yılları Arasında Kurulan Vakıflar

Velikulu Şamlu, bu yıllarda kurulan vakıfları yukarıda zikredilen vakıflarla birlikte zikretmiş de vakfiyelerin üslup ve içerik farklılığı çok barizdir. Üstelik bu vakfa dair tarihlen-dirmedeki sorunu da zikretmek gerekir. Velikulu Şamlu bu vakıf için 1014, yukarıda verilen iki vakıf için 1013 yılını çok net bir şekilde vermiştir. Şah'a ait at, inek ve koyun, değerli ve süslü mücevher ve süs eşyalarından müteşekkil bu vakfın kuruluş nedeni, zikredilen evcil hayvanlarla söz konusu edilen kıymetli eşyanın Nəcəf'te bulunan İmam Ali haremine gönderilmesi ve mekânın süslenmesinde kullanılmasıdır. Ancak Şah zamanında Nəcəf Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğundan bu amaca ulaşılammış ve mevkuf mücevherler Erdebil'de muhafaza edilmiştir.⁹⁶

Vakfedilebilecek şeyler içerisinde istisna edilenler bulunmaktadır: Keniz, gulam gibi köle sınıfındakiler ve Şah tarafından kendilerine verilen hediyeler (*in'âm*) vakfa dâhil edilmemiştir. Vakıf mütevellisi vakfı, zamanın şartlarına göre (*maslahat-ı vakt*) idare etmelidir, dolayısıyla mevkufatın satım veya kira edilme ihtiyacı doğacak olursa bunu yapabileceği anlaşılmaktadır.⁹⁷

Şah I. Abbas'ın vakıflarına ilişkin McChesney'nin yaptığı bu üçlü taksimi bazı farklarla hem Celal Münecim ve hem de İskender Beg aktarmıştır. Mesela İskender Beg'in 1015-1016/1607-1608 yıllarında arasında yer verdiği vakıflara Celal Münecim 1017/1608 yılında yer vermiştir. Celal Münecim ticari vakıflar altında sayılabilecek grubu ise 1011/1602-1603 yılları havadisini zikrederken aktarmıştır. Her ne kadar Şah I. Abbas'ın söz konusu üç vakfının bu nevi malumatına dair muhtelif bilgiler bulunmaktaysa da kesin olan hepsinin tek çatı altında telakki edilip birbirleriyle ilişkilendirildiğidir.⁹⁸

İskender Beg'in verdiği bilgilere bakıldığında Şah I. Abbas, tüm mal varlığını (*temâm-ı dârâye-hâ*) 1015-1016/1607-1608 yıllarında vakfetmiştir. İskender Beg'in *tüm mal varlığını* ifadesiyle kastettiği muhtemelen Şah'ın şahsen sahip olduğu varlıklar olup, onun gelir kalemlerinden olan ticarî ve ziraî ödenekler değildir. Müellif, vakfa dair açıklamalarına devam

95 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safavîyye", 106-107.

96 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safavîyye", 106.

97 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safavîyye", 107.

98 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safavîyye", 107.

ederken Şah'ın bu vakfı On Dört Masum'a hediye amacıyla tesis ettiğini kaydetmiştir. Şahın bu vakfı, Molla Abdullah'ın tavsiyesine uyarak tesis ettiği belirtilmiştir. Bununla birlikte İskender Beg buna herhangi bir göndermede bulunmamıştır.⁹⁹

İskender Beg de mevkufatı üç gruba taksim etmiştir: 1) Hanlar, kayseriyye, meydan etrafından buluna *Çebar Bazaar* ve hamam. Dikkat edilirse yukarıda 1013/1604-1605 vakfı olarak zikrettiğimiz vakıfla benzerliği aşikârdır; 11) Kur'ânlar ve fıkıh, hadis ve tefsirlerden müteşekkil Arapça kitaplar; 111) destanlardan, divanlardan ve Acem ehli tasniflerinin oluşturduğu kitapların yanı sıra, çini kaplar, mücevherler, altın ve gümüş kaplar, çeşitli atlar ve dört ayaklı muhtelif evcil hayvanlar. Vakıf kazancının ilk olarak mütevellinin kanaati doğrultusunda, hâdimler, mücavirler, ziyaretçiler, takva sahibi kişiler ve talebe kimselere verileceği kararlaştırılmıştır. İkinci olarak, Kur'ânlar, fıkıh, hadis ve tefsirlerden müteşekkil Arapça kitaplar Meşhed'te bulunan İmam Rıza haremine vakfedilmiştir. Taksim son kısmında zikredilen değerli eşyalar ise Erdebil ziyaretgâhına götürülmüştür. Zikredilen işlemlerin tamamı için Şeyh Bahaüddin Amulî (öl. 1612) vakıf havalesi yazmıştır.¹⁰⁰

Görülüyor ki Şah I. Abbas, tüm özel mülkünü On Dört Masum'a vakfetmiştir. Çin porselenlerden oluşan koleksiyonunu İsfahan'dan Erdebil'e nakletmiştir. Ayrıca Şah I. Abbas, koleksiyonundaki muhtelif mevzudaki kitapları aynı külliyyeye, dini kitapları ise bazı düzenlemeler yaptırdığı İmam Rıza Haremi'ne vakfetmiştir.¹⁰¹

İskender Beg ve Veli Şamkulu'nun vakfın ciheti, müstefitleri ve vakfedilecek değerli mücevherat hususunda verdikleri bilgiler birbirinden farklılık arz etmektedir. İskender Beg Necef'te bulunan imam Ali haremiyle ilgili bir bilgiye hiç temas etmemiştir. Bunun sebebi belki de 1025/1616 yılında Irak-ı Acem'in Safavîler tarafında alınmamış olmasıydı. Aynı şekilde, vakıftan istifade edecek olan Hüseyinî, Fatımî seyyidlerden, Necef ve Medine sakinlerinden de söz etmemiştir. Vakfın On Dört Masum adına tesis edildiği bilgisine yer verdiği görülmektedir. Celal Müneccim'in ise vakıf hakkında verdiği bilgiler kısıtlıdır. Şunu da ilave etmek gerekir ki onun nakline göre vakıf 1015/1606-1607 yılında değil, 1017/1608-1609 tesis edilmiştir. Zira vakfın tesisini bu yıl havadisi içerisinde zikretmiştir.¹⁰²

4. İmam Ali b. Musa er-Rıza Haremi İçin Tesis Ettiği Vakıflar

Şah I. Abbas'ın Meşhed'te İmam Ali b. Musa er-Rıza haremi için tesis ettiği vakıfları ayrı bir başlık altında incelemek yerinde olacaktır. Bunların ilki 1011/1602-1603 yılında tesis ettiği vakıftır. Buna göre Harem-i Şerif etrafındaki arazinin vakfedildiğine yukarıda değinmiştik. 1019/1610-1611 yılında üç köy satın alınmış ve Hâce Rebi'in türbesine vakfedilmiştir. Ayrıca 1023/1614-1615 yılında Şah I. Abbas tarafından Harem-i Şerif için su vakfı tesis edilmiştir.¹⁰³ Bunlardan başka, 1011/ 1602-1603 yılında katilgâh yanında mescid yaptırmıştır.¹⁰⁴

5. Rey'deki Vakıfları

99 Moazzen, *Shi'ite Higher Learning*, 46, 71.

100 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 107-108.

101 Anar, "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine", 136.

102 Mcchesney, "Vakf u Siyâsete Milli der Devreye Safaviyye", 108.

103 Mecid Hacı Babayi-İbrahim Aslanî, "Bazşinasiye Teamule Ruhaniyet", 50.

104 Hamide Şehidi, "Berresiye Revende Teğayyurate Nakş", 101.

Hükümdarlığının ilk yılında, Özbek Abdul Mümin'i bastırmak için Kazvin'den Tahran'a yola çıkan Şah I. Abbas, Horasan'da elli gün süren bir hastalığa yakalandı. İyileşmek için, Rey'de bulunan imamzadelerden Seyyid Abdülazim el-Hasanî türbesine Mard Bad (Mardabad) köyünün altı dang (دانگ) tahılını¹⁰⁵ 1005/1596-1597 yılında vakfetmiştir. Vakfedilen tahılla külliye için yemek pişirilmesi şart koşulmuştur. Tevliyeti şeyhülislama ve onun erkek soyundan torunlarına şart koşmuştur. Ayrıca bir kervansaray ve adı geçen imamzadenin türbesinde bulundurulmak üzere kitaplar vakfetmiş ve her bir kitabın ilk sahifesine vakfiyesi yazılmıştır.¹⁰⁶

6. Atabattaki Vakıfları

1032/1622-1623 yılında Şah İsmail tarafından ilhak edilen Irak topraklarında İmam Ali, İmam Hüseyin, İmam Musa Kazım, İmam Ali Hadi, İmam Muhammed Taki'nin türbeleri bulunduğundan, Safavî şahları tarafından söz konusu külliyelere vakıf tesis edilmiştir. Kendini *Ali'nin köpeği* olarak tavsif eden Şah I. Abbas, İmam Ali türbesi için Nəcəf-i Eşref şehrinde tesis ettiği vakfa Şeyh Beha'i'yi nazır olarak görevlendirmiştir. Türbe, bu dönemde etrafında yapılan eklemelerle bir külliye görünümü kazanmıştır. İmam Ali türbesine görkemli bir kubbe yaptırılmış, revaklarla süslenmiştir. Ayrıca kervansaray, mutfak vb. hizmetlerle harem ziyaretçilerinin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷

Şah I. Abbas Vakıfları Vakfiyesi

Şah I. Abbas vakfiyesinin yazma nüshası Muhammed Kerim bin İsmail el-Kādî tarafından Nesih hatla yazılan bir mecmuada bulunmaktadır. Mecmuanın künyesi *Kitâbbâne-yi Meclis-i Şûrâ-yı Millî, Şumâre-yi Dester: 14337* şeklindedir. Söz konusu mecmuada Şah I. Abbas vakfiyesinden başka eserler de yer almaktadır. Bunların ilkinin başlığı *Risâle-yi Tevhîd İmâm-ı Cin ve'l-İns Ali b. Mûsâ er-Rızâ/Cinlerin ve İnsanların İmamı Ali b. Musa er-Rızâ'nın Tevhit Risalesi* adını taşımakta olup Farsçadır. Bu eser kırk iki varâğa yayılmıştır.

Akabinde Şah I. Abbas vakfiyesi yer almıştır. Vakfiyeden sonra *Risâle-yi Kefâret/Kefaret Risalesi* adıyla on varâğa yayılmış olan Farsça bir başka eser bulunmaktadır. Bu eserin peşi sıra iki varâğa yayılmış olan Arapça *Duâu Ehli Beyti'l-Mâ'mûr ellezî Nezele bihî Cebrâil alâ Resûli'llâh Salla'llâhu aleyhi ve âlih/Cebraîl'in Resulullâh'a Nazil Olup Getirdiği Ehli Beyti'l-Mâ'mûr Duası* yer almıştır. Bu duadan sonra *Nüşa-yı Füsûs-i Süleymâniye/Sülaymaniye Füsusu Nüşası* adıyla yirmi üç varâğa yayılmış Farsça bir esere yer verilmiştir.

Akabinde gelen eser başlıksız olup sekiz varâğa yayılmıştır. İçeriğinden Allah'a Farsça bir münacat olduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında istinsah edilmiş olan yazı ise başlıksız bir *ilâhînâmedir* ve aynı şekilde münacat olduğu görülmektedir. Önceki yakarışın aksine başlık yerinde *min İmlâi'l-fâdili'l-kâmil Mevlânâ Muhammed Bâkir kaddese'llâhu rûbehû/Faziletli*

¹⁰⁵ Dang kelimesi bir şeyden hisse anlamına geldiği gibi, 1/6 hisse/pay anlamına da gelmektedir. Bkz., Hasan Amid, *Ferheng-i Fârsi-yi Amîd* (Tahran: Rah-ı Rüşd, 1389), 512.

¹⁰⁶ Yelfani, "Berresiye Mevkufate Hazrete Abdülazim", 171-172.

¹⁰⁷ Meryem Kazimi Deligani, "İkdâmâte İmraniye Şahane Safavî Der Atabate Âliyat", *Târîhe İslâm* 8 (1386), 72. Şah I. Abbas'ın tesis ettiği başka vakıflar bulunmakla birlikte makalenin sınırlarını aşmamak adına onları zikretmekten imtina ediyorum. Ayrıntı için kaynakçada belirtilen ilgili eserlere müracaat edilebilir. Özellikle Mcchesney'in zikredilen makalesi vakıflar hakkında metodolojik tartışmayı içermesi açısından çok kıymetlidir.

ve kemal sahibi Mevlânâ Muhammed Bâkır'ın yazdıklarındandır Allah ruhunu kutsasın yazısına yer verilmiştir. Farsça yazılmış olan bu yakarış beş varağa yayılmıştır.

Bu yakarışın ardından Muhammed Bakır b. Muhammed Takî adında birinin yazdığı anlaşılan ve Kerbela mezalimine işaret eden Farsça bir anlatı yer almıştır. Başlıksız olan bu anlatı altı varağa yayılmıştır. Daha sonra yer verilen eser ise *Risâle-yi Firistâden-i Me'mûn Hazret-i İmâm Rızâ Aleyhi's-Selâm/Me'mun'ın İmâm Rızâ Aleyhisselâmı Gönderişi* başlığıyla Farsça yazılmış ve yedi varağa yayılmıştır. Akabinde *Vasiyye-ti Hazret-i Emîr Hâris b. Eşter/ Hazret-i Emîr Haris b. Eşter'in Vasiyeti* başlığı altında yer alan, Farsça ve elli iki varağa yayılmış olan bir başka eser yer almaktadır. Söz konusu vasiyet akabinde *Risâle-yi Sâhib-i Nefs/Nefs Sahibi Risalesi* başlığıyla yer verilen eser, on dört varağa yayılmış olan Farsça bir eserdir. Mecmuada yer alan son eser isimsiz ve Farsça olup yirmi dört varağa yayılmıştır.

Mecmuaya ilişkin önem arz eden mevzu tarihinin tespitine ilişkindir. Bunu ilk olarak müstensih Muhammed Kerim bin İsmail el-Kâdî'nın kim olduğunu tespitle başlayabiliriz. Zira Şah I. Abbas vakfiyesinde bir tarih verilmişse de aşağıda belirtileceği üzere, bu tarihlendirmenin tüm vakıflara teşmil edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şahın tüm vakıflarını bir araya getiren bu belgenin tanzimi önem arz etmektedir. Müstensihin kim olduğuna dair herhangi bir fikir yürütecek ipucuna sahip değiliz. Ancak mecmuada yer alan bilgilerden hareketle bazı tahminlerde bulunmak mümkün görünmektedir.

Buna göre, mecmuada yer alan son eser olan isimsiz eserin sonunda Muhammed Kerim bin İsmail el-Kâdî'nın ismi müstensih olarak yazdığından, mecmuadaki diğer eserlerin de onun tarafından istinsah edildiği tahmin edilebilir. Ancak mecmuada kendisine dair herhangi bir bilgi yer almadığından hangi dönemde istinsah edildiği hemen anlaşılmamaktadır. Mecmuadaki diğer eserlerden, isminin tespitinde olduğu gibi bu anlamda da yararlanmak mümkündür.

Nitekim *Haris b. Eşter'in Vasiyeti*'nin sonunda 5 Rebiülevel 1095/21 Şubat 1684 tarihine yer verilmiştir. Benzer bir tarihlendirme *Mevlânâ Muhammed Bâkır'ın yazdıklarındandır* denilen ilahînâmeden evvel yer alan isimsiz yakarışta da 15 Ramazan 1097/5 Ağustos 1686 şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla vakfiye istinsahının 1684-1686 yıllarına yakın tarihlerde yapıldığını söylemek mümkündür. Bize göre söz konusu istinsah 1698 yılından önce olmalıdır. Zira yakarışta adı geçen Mevlânâ Muhammed Bâkır'ın ve bu yakarışın ardından gelen Kerbela anlatısının yazarı Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî'nin aynı kişi olduğunu ve bu kişinin de XVII. yüzyılın meşhur âlimi Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî¹⁰⁸ olduğunu düşünmekteyiz. Öyleyse mecmuada onun ölmüş olduğunu gösteren merhum, mağfur gibi herhangi bir kaydın yer almaması, mecmuanın Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî hayatta iken istinsah edildiğini düşündürmektedir. Ayrıca diğer eserlerin aksine isimsiz olup kime ait olduğu belli olmayan ve içerisinde 15 Ramazan 1097/5 Ağustos 1686 tarihi verilen yakarışın, bizzat müstensihe ait olduğu düşünülebilir. İsimsiz yakarışın müstensihe ait olduğu kabul edildiğinde tüm mecmuanın, dolayısıyla vakfiyenin Şah I. Abbas'ın ölümünden en az elli yıl sonra istinsah edildiği ortaya çıkmış olur.

Vakfiyenin tek nüshası bu değildir. Örneğin Veli Kulu b. Davud Kulu Şamlu vakfiyeyi bu

108 XVII. yüzyılda Safavî Şiiiliğinin önde gelen ulemasındandır. Bk. Mustafa Öz, "Meclisi, Muhammed Bâkır", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/253-255.

nüşadan evvel istinsah etmiştir. Daha evvel işaret edildiği üzere Şamlu, vakfiyeye meşhur kroniği *Kıyasü'l Hâkânî*'de yer vermiştir. Mecmuadaki vakfiyenin aynısı olan vakfiyede tarih 1013/1604-1605 olmasına rağmen müellif vakfiyeyi bir yıl sonraki hadiseler içerisinde zikretmiştir. Şamlu'nun eseri yazmayı 1666-67 yılında bitirdiğini düşündüğümüzde vakfiyenin mecmuaya bu eserden veya başka bir kaynaktan alınarak istinsah edildiğini söylemek mümkündür.

Vakfiyenin İçeriği

Farsça yazılmış olan vakfiyenin ilk bölümü tıpkı Osmanlı vakfiyeleri gibi Allah'a hamd ve Hz. Peygambere salât ve selâm ile başlamaktadır. Hz. Peygambere salât ve selâm kısmında onun âline de salât ve selâm kaydedilmiştir. Âl içerisinde Hz. Ali'ye özellikle değinilerek onun bazı hususiyetleri yazılmıştır. Bunlar arasında Hz. Ali'nin müttakilerin imamı, Hz. Resul'ün *nefsi*, cennet ve cehennem ehlini ayırt edecek kişi, Uhud ve Hayber sahibi olduğu, ona bağlananların kurtuluşa ereceği, ona düşmanlık edenlerin hüsrana uğrayacağı yer almaktadır. Vakfiye metni, Hz. Ali'nin sulbünden olan imamlara salât ve selâm ile devam etmektedir.¹⁰⁹

Sonrasında vakfiyede, âhîret inancını hatırlatıcı ve hayrı teşvik edici bazı Kur'ân ayetleri zikredilmiştir. Osmanlı vakfiyelerinde bu kısımda "İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i cariye, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat" şeklinde bilinen hadisin metnine yer verilmekteyken bu vakfiyede söz konusu hadis bulunmamaktadır. Vakfın neden kurulması gerektiğine dair fikri alt yapıyı hazırlayan ayet ve açıklamalardan sonra Şah I. Abbas'ın çeşitli özellikleri metne iliştilmiştir. Buna göre o, pâdişâh-ı İslam-penâh, Allah tarafından galip kılınan orduyla desteklenen, kendisi Hz. Peygamberin asitanesinin toprağı olan, on iki imamın hak mezhebini yayan, Hz. Ali'nin muhlis gulamı, itret-i Resul'ün kölesi, din ilmi havzalarının kılıçlı ve oklu hâmisî, iman ehlinin yardımcısı, Nebevî ve Alevî nesebin sahibidir.¹¹⁰

Bu tavsiflerden sonra Şah I. Abbas'ın kurduğu vakıflar sıralanmaya başlamıştır. İlk kısımda zikredilen vakıf, Hz. Peygamberin Medine'de ve Hz. Ali'nin Nəcəf'te bulunan türbeleri için tesis edilen olmuştur. Buna göre başkent İsfahan'da bulunan Nakş-ı Cihan Meydanı kervansarayının tamamı, meydana bulunan çarşı ve etrafındaki *Hammâm-ı Şâhî* olarak bilinen hamamı Şah I. Abbas tarafından vakfedilmiştir. Bu beyanın yazıldığı satırlarda kendisinden Hz. Ali'nin köpeğı diye söz edilen şah, vakıf şartı olarak mevkufât kiralardan elde edilecek gelirin yarısının Medine'de ikamet eden Hüseyinî seyyidlere verilmesini istemiştir. Kadın erkek ayırt edilmeksizin yapılacak bu yardımlardan istifade edecek olanların kurumsal herhangi bir gelirin olmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Hüseyinî seyyidlerden olsa dahi, vakıf mürtezikası sayılabilmesi için On İki İmam Şia'sı olması gerektiği şartlar arasında yer almıştır.¹¹¹

Kadın mürtezikalılar için zikredilen şart, bu yardımı evlenene dek alabilecekleri şek-

109 *Şah Abbas Vakfiyesi Yazma Nüşası* (Bundan sonra *ŞAVYN*), 1. (Yazma varakları üzerinde sahife numaraları yer aldığından, varak göstermekten sayfa yerlerini belirtmeyi uygun buldum.)

110 *ŞAVYN*, 2.

111 *ŞAVYN*, 3-4.

lindedir. Erkekler için bu nevi bir şart koşulmamıştır. Yukarıda zikredilen şartların aynısı Nefes şehri sakinleri için de vakfiyede yer almıştır. Vakfiyenin ikinci kısmına göre Şah I. Abbas, İsfahan'da veya başka bir yerde kendi şer'î mülkiyetinde bulunan kervansaray ve gayrimenkullerin, mülklerin, arazilerin, bahçelerin, değirmenlerin, nehirlerin ve kanalların gelirlerinin yarısını On Dört Masum için vakfetmiştir. Erkek ve kadınlara maddi destek ödeneği sağlayacak olan vakıftan yardım alacak şahısların, Sâdat-ı Fatıma ve Şii olmaları şartı zikredilmiştir. Kadın mürtezikalılar için yukarıda zikredilen şart tekrar edilmiş, bu yardımı evlenene dek alabilecekleri belirtilmiştir.¹¹²

Asıl gelirin dörtte biri ise Şii, seyyid, kadın/erkek olup olmamasını ayırt etmeksizin iman ehli kişilere tahsis edilmiştir. Şah, gelirinin tamamını vakfetmemişse de vakfiyede kendinden sonra, zikredilen mevkufatın diğer yarısının da aynı şartlarla vakfedilmesini şart koşmuştur. Ayrıca, gelirlerin ilk önce vakıf mülklerinin onarımı, geliştirilmesi, ekilmesi için harcanması şart koşulmuş, bunlar yapılmadıkça bir dinarın dahi kimseye verilmemesi istenmiştir. Zikredilen bir diğer şart ise vakfın tevliyetinin Şah I. Abbas'a tahsis edilmiş olmasıdır.¹¹³

Vakfın bir diğer şartına göre Şah I. Abbas'tan sonra saltanata geçen kişi tevliyeti deruhte edecektir. Vakıf ödeneklerinin arttırılıp azaltılması mütevellie bağlı olacak, mütevellî gelirlerden cihet giderleri ve öşür çıkarıldıktan sonra kalan paraya dokunmayacaktır. Bunu yaparsa İmam Hüseyin'i üzeceği ve Allah karşısında mahcup olacağı hatırlatılmıştır. Vakfı iyi yönetmesi durumunda ise Allah katında övüleceği belirtilmiştir.¹¹⁴

Vakfiyenin üçüncü kısmı ise *ve ba'du* ifadesiyle başlamıştır. Yukarıda bahsi geçen arazi, emlak, bağ, imaret ve diğer mevkufatta tüm kadın ve erkek Müslümanlar Şah Abbas ile yarı yarıya (*bi'l-münâsefe der ân şerîkend*) şu hususlarda ortaklıklar: Buralardan geçenler söz konusu yerlerde namaz kılabilirler, abdest ve gusül alabilirler ve ihtiyaç sahipleri su alabilirler. Ancak şer'î olmayan yerlerde bu suların kullanılmayacağı belirtilmiş, hamam işletmecilerinin bu suları mevkufat içinde bulunan hamamlar haricindeki hamamlarda kullanmalarına izin verilmemiştir. Vakfiyede bu şartlar zikredildikten sonra mevzuya bahis mevkufata tamah eden padişahlara beddua edilmiştir. Sonrasında salât ve selâm ile bu kısım bitirilmiştir, vakıf için 1013/1604-1605 tarihi kaydedilmiştir.¹¹⁵

Bu nevi bir kayıt Osmanlı vakfiyelerinde vakfiyenin bittiği anlamına gelmekteyken, Şah I. Abbas'ın vakfiyesinin *ve ayyen vakaf* (aynı şekilde vakfetti) ifadesiyle devam ettiği görülmektedir. Buna göre, zikredilen vakıf şahın atlarını, inek ve koyunlarını kapsamaktadır. Vakfın şartına göre zamanın şahları bunlar üzerinde mutlak bir tasarrufa sahip olamayacak ve hiç kimse söz konusu hayvanları alıp satamayacak ve bağışlayamayacaktır. Eğer bunlardan istifade etmek isteyen bir şah olursa, şer'î bir hilenin karıştırılmaması şartıyla savaş vb. durumlarda kullanılabilir. Kullanıma uygun olmayanlar satılabilecek ve elde edilen gelir masum imamları ziyaret edenlere sarf edilecektir.¹¹⁶

Vakfiye bu açıklamadan sonra yine *ve ayyen vakaf* (aynı şekilde vakfetti) ifadesiyle devam

112 ŞAVYN, 5-6.

113 ŞAVYN, 7.

114 ŞAVYN, 8.

115 ŞAVYN, 9-11.

116 ŞAVYN, 11-12.

etmiştir. Buna göre Şah I. Abbas, erkek ve dişi, hadım edilmiş/edilmemiş tüm atlarının, develerinin, koyun ve sığırlarının yanı sıra sahip olduğu tüm mücevherlerini, süs eşyalarını ve gümüşlerini Ali b. Ebi Talib türbesine vakfetmiştir. Şahın bunlarla ve altın eşyalarla İmam Ali türbesinin üzerine dört süslü kubbe yapıp yerleştireceği belirtilmiştir. Kendinden sonra gelen padişahlar bu mücevherlere el sürecek olursa, Hz. Ali'nin kanını içmiş gibi günahkâr olacakları belirtilmiştir. Aynı şekilde Şah I. Abbas'ın kendine ait tüm çini ve benzeri değerli eşyalarının yanı sıra büyük ve küçük halı ve kilimlerini Erdebil'deki Şeyh Safiyuddin türbesine vakfettiği belirtilmiştir.¹¹⁷

Sonrasında vakıftan hâsıl olan ecrin taksimatı yapılmıştır. Buna göre, vakfiyenin ilk kısmı diye belirttiğimiz bölümde Hz. Peygamber ve Hz. Ali için tesis edildiği belirtilen vakfın sevabı Şah Tahmasb, Şah İsmail ile annesi Fahrü'n-Nisa Begüm'e tahsis edilmiştir. On Dört Masum vakfından Hz. Hasan için yapılan vakfın sevabı Sultan Hasan Mirza'ya, Hz. Hüseyin için yapılan vakfın sevabı ise Şehzade Sultan Hamza'ya tahsis edilmiştir. Diğer masumlar için kurulan vakıfların sevabı ise *kutbu'l-evliyâ ve'l-ârifîn Şeyh Şah Safiyuddin'e* ve tüm Safaviye nesillerine tahsis edilmiştir. Ancak Şah Tahmasb'a edepsizlikte bulunan İsmail Mirza ve Haydar Mirza bunun dışında tutulmuştur.¹¹⁸

Bu durum, Şah Tahmasb'ın 1574 yılında hastalandığı esnada şehzadeler ve Kızılbaş Türkmenler arasında vuku bulan mücadeleler neticesinde Şah Tahmasb'ın 15 Safer 984/14 Mayıs 1576 zehirlenerek öldürülmesiyle ilişkili olmalıdır. Zira onun ölümü akabinde Ustaclular'ın desteğiyle oğlu Haydar Mirza tahta geçmiş, ancak Avşar, Rumlu ve Türkmen beylerinin muhalefet göstermesi üzerine tahttan indirilmiş ve II. İsmail tahta çıkarılmıştır.¹¹⁹ Kendi babasına hürmetsizlikte bulunmayan Sultan Ahmed Mirza bu nedenle, söz konusu hayır dairesine dâhil edilmiş, Şeyh Safi'nin postuna hürmet göstermeyen Sadreddin Han ve Şah Beg de hayırdan mahrum edilenler arasında zikredilmiştir.¹²⁰

Ayrıca mevkufattan istisnalar kaydedilmiştir. Bunlar keniz, gulam gibi köle sınıfındaki-ler ve Şah tarafından bu kimselere verilen mücevher ve altınlardan müteşekkildir. Vakfiyede bu hediyelere hiçbir padişahın müdahale hakkının olmadığı vurgulanmış, bunu yapanın İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in katline ortak olacağı ifade edilmiştir.¹²¹ Son olarak vakfiye hitamında padişaha ait *cebehâne*deki evlerden şer'î olarak vakfedilmeye uygun olanların tümünün vakfedildiği belirtilmiştir.¹²²

Vakıf mütevellisi, vakfı, zamanın şartlarına göre (*maslahat-ı vakt*) idare etmelidir; dolayısıyla mevkufatın satım veya kira edilme ihtiyacı doğacak olursa bunu yapabileceği anlaşıl-maktadır. Padişaha yakın hiç kimse, vakıf olarak zikredilen hayvan, mücevher, altınlardan bir şey alamayacak veya satamayacaktır. Aynı şekilde başkasının vasıtasıyla bunlardan birinin yararı padişaha ulaştırılmayacaktır. Zamanın padişahı, tevliyet yetkisi dışında, vakfedilenlerden hiçbirinde tasarruf sahibi sayılmayacaktır. Başka bir vakıf ve şart zikredilmeyen

117 ŞA'YİN, 12-13.

118 ŞA'YİN, 14-16.

119 Tufan Gündüz, "Tahmasb", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 39/415.

120 ŞA'YİN, 16.

121 ŞA'YİN, 17.

122 ŞA'YİN, 17-18.

vakfiye herhangi bir tarih düşünmeden burada sona ermektedir.¹²³

SONUÇ

Yukarıda çizilen panoramadan, vakıf müessesinin Safavî hanedanı için, henüz devletleşme gerçekleşmeden evvel de ne kadar mühim olduğu ve bir ölçüde kurumsallaştığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, devletin kurucusu Şah İsmail'den itibaren vakıf müessesesinin önemli bir kurumsallaşma süreci içerisinde olduğu görülebilmektedir. Bu kurumsallaşma Şah I. Abbas döneminde zirveye ulaşmıştır. İşaret edilmesi gereken hususlardan bir diğeri, vakıf müessesesinin Safavî hanedanının İran coğrafyasını Şiileştirme siyasetinde, ulema ile olan organik bağlarının teminine yardımcı olduğudur. Vakıflar aracılığıyla, yerli ulemanın yanı sıra, özellikle Cebel-i Âmul'dan göçüp buraya yerleşen ulema için medreseler ve bu medreselerde vazifeler tahsis edilmiştir.

Şah I. Abbas vakıfları, kroniklerde yer alan vakfiyelerinde, farklı tarihlerde ve kimi zaman mevkufat ve cihetleri birbirinden kopuk gibi anlatılmaktadır. İçeriğini ele aldığımız vakfiye ve kroniklerin zikrettiği veriler mukayese edildiğinde, tarihlendirmede ve mevkufat tayininde benzerliklerin yanı sıra farkların da olduğu anlaşılmaktadır.

Şah I. Abbas vakıf müessesesiyle İsfahan ve Meşhed gibi şehirlerin hayat bulmasını sağlamıştır. Nakş-ı Cihan Meydanı ve etrafında şekillenen külliye, şahın Meşhed'te meydana getirdiği Şii kültüründen daha dünyevîdir. Ancak Safavî tebaası, uhrevî bir katilgâhda veya dünyevî bir meydana kümelenerak Şah I. Abbas ve haleflerinin siyaseti etrafında bir mutabakata varmıştır.

Şah I. Abbas, vakıf müessesesinin, Safavî hanedanının meşruiyet argümanlarına hizmet edeceğini düşünerek bu yönde bir kurumsallaşmaya büyük önem vermiştir. Kurduğu vakıflar onu Şiiliğin kutsal motiflerine yakın göstermiş, adeta saltanatın dünyevî marazlarından uzak tutmuştur. Kendi mülkündeki hemen hemen her şeyi vakfederek oluşturduğu sembolik dili bu bağlamda okumak mümkün görünmektedir.

Şah I. Abbas'ın içeriğini zikrettiğimiz vakfiyesinin, Osmanlı selâtin evkâfının vakfiyeleri ile mukayese edildiğinde, inşâ sanatı açısından cılız kaldığını söylemek gerekmektedir. Şah tarafından çeşitli vesilerle muhtelif tarihlerde tesis edildiği anlaşılan vakıfların vakfiyede tek bir vakıfmış gibi tanzim edilmesi, vakfiye içerisindeki farklılıkların giderilmemesi, tarihlendirme yapılmaması, vakfedilen arazilerin net olarak zikredilmemesi ve sınırlarının belirtilmemesi gibi hususlar Osmanlı selâtin evkâfında değil, Osmanlı tebaasından zengin bir vâkıfın vakfiyesinde dahi rastlanılmayacak türde kusurlardır.

Bunun yanı sıra, Osmanlı selâtin evkâfında padişahların vakıf üzerindeki tasallutlarının, ele alınan vakfiyede görüldüğü şekilde hissettirilmediği görülmektedir. Her ne kadar Şah I. Abbas şahların tevliyet yetkilerini bazı şartlara bağlamış olsa da vakfın/vakıfların kendisi, şahların kamusal alandaki temsiliyetlerini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bir Osmanlı padişahı vakfiyenin giriş kısmında vâkıf olarak övüldükten sonra vakfiyenin

123 ŞAVYN, 18-19.

geri kalan kısmında görünür olmazken, Şah I. Abbas kendi vakfiyesinde hemen hemen her sayfada kendini göstermektedir. Söz konusu *göstermenin* en iyi örneklerinden biri, hayrın taksimatı yapılırken Safavî hanedanı içerisinde bazı isimleri zikrederek onları dışarda tutmasında ortaya çıkmaktadır. Birçok taht mücadelesi atlatan Osmanlı hânedanının kurduğu vakıflarda bu nevi bir güç gösterisinin yapılmadığının altını çizmek gerekmektedir.

Vakıfların şah iktidarının sembolik bir tezahürü olduğunun göstergelerinden bir diğeri ise vakıf mütevelliliği hususunda ortaya çıkmaktadır. Osmanlı sultanları kurdukları vakıfların tevliyetini harem ağalarına bırakmaktayken, Şah I. Abbas ele aldığımız vakfiyesinde zikredilen tüm vakıfların mütevellisi olarak kendini ve halefi şahları işaret etmektedir. Vakfiyedeki dilin imlediği hemen hemen her durak, Safavî iktidarının vakıf müessesesi bağlamında araştırılmaya değer olduğunu göstermektedir.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

- Abdullahî, Nurullah - Kecbaf, Ali Ekber. "Meşruuiyyete Safaviyan u Padişahiye Nadir". *Pejohişnameye Taribnameyi İran Badez İslam* 3/6 (1392), 117-138.
- Ahmedî, Nüzhet. *Der Bâbe Evkâfe Safavî*. Tahran: Merkeze Pejohişe Kitabhane, Muze u Merkeze İsnade Meclise Şuraye İslamî, 1390.
- Ahmedî, Nüzhet. "Nihade Vakf Der Devreye Safavî". *Mutalaate Tarihe İslam* 4/15 (1391), 41-56.
- Amid, Hasan. *Ferbeng-i Fârsi-yi Amid*. Tahran: Rah-ı Rüşd, 1389.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. "Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran da Sosyal ve Kültürel Hayat". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 11/2 (01 Ekim 2011), 261-276.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Şah Abbas ve Zamanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Azimî, Habibullah - Kusikaho, Muhsin. "Berresiye Tahliliye Fihristhaye İsnad Der İran Devreye Safaviyye u Kacar". *Fasılnameye Gencineye İsnad* 23 (1392), 26-39.
- Babayî, Mecid Hacı - Aslanî, İbrahim. "Bazşinasiye Teamule Ruhaniyet u Safaviyan". *Tarihe İran* 5 (1388/2009), 27-46.
- Bahşiustad, Musa Rıza - Ahmedî, Nüzhet. "Tesire İlmiye Medaris Der Asre Safaviyye". *Pejohişnameye Tarihe İslam* 3/11 (1392), 7-27.
- Bahşiustad, Musa Rıza - Rızayî, Ramazan. "Nakşe Medaride Asre Safaviyye Der Gosterişe Teşeyyue Duvazde İmamî". *Edyan u İrfân* 47/1393 (1393), 215-234.
- Bakırî, İbrahim vd. *Vakfe Selatin u Derbareyeen*. Kum: Sazmane Evkaf u Umure Hayriyye, 1397.
- Balta, Samet. "Türkiye'de Safevi Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu: Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları*. ed. Turgay Gökgöz - Onur Kılıçer. 323-374. İstanbul: Demavend, 2018.
- Bilgili, Ali Rıza. *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI. - XVIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Bilgili, Ali Sinan. "İran'da Hacı Bektaş Velî Evladından Pir Saltuk Zaviyesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 50 (2009), 57-76.
- Caferî, Muhammed Ali - Şerefet, Emir Hüseyin. *Vakf Der Ayineyi Asar Karnameye Menabie Peyrâmüne Vakf*. Kum: Müesseseye İttıla Resaniye İslamî, 1387.
- Caferiyan, Resul. "Endişehâye Yek Âlimi Şii Der Devlete Safavî: Ayetullah Ali Naki Kemrehi". *Hukûmete İslamî* 2/3 (1376), 108-140.
- Çeginî, Behruz Nevruzzade. "Mirza Hasan Beg Cenabezi u Kitâbe Ravzatu's-Safaviyye". *Tarih u Coğrafya* 135 (1388), 87-95.
- Çınar, Hüseyin - Koyuncu Kaya, Miyase. *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015.

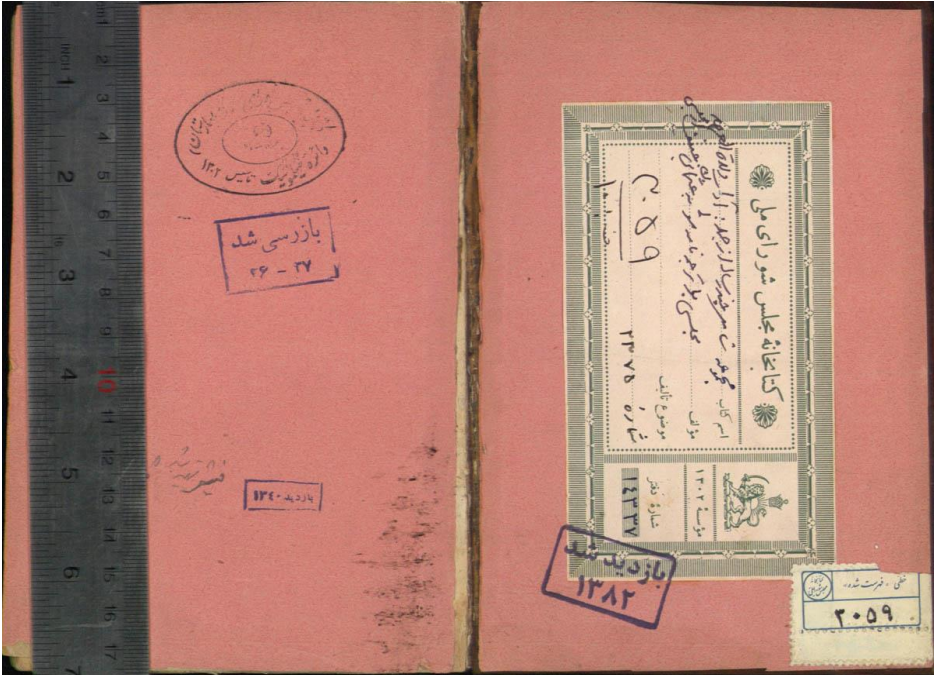
- Daftary, Ferhad. *Şii İslam Tarihi*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Deliganî, Meryem Kazımî. “İkdâmâte İmraniye Şahane Safavî Der Atabate Âliyat”. *Târîhe İslâm* 8 (1386), 67-80.
- Ensari, Mirza Muhammed Refi. *Düstûru’l-Mülûk*. ed. Nobuaki Kondo. Tokyo: The Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa Studies, 1397.
- Erdebilî, Derviş Tevekkülî b. İsmail İbni Bezzaz. *Safvatü’s-Safâ*. Tehran: Tabeş, 1373.
- Fethullahpur, Perviz. “Ruhaniyane Şia Der İnan İlele Nufuz u İktidar”. *Fasılnameye Şiaşinasî* 2/6 (1383), 127-153.
- Figveroa, Don Garcia de de Silva. *Sefernameyi Don Garcia de de Silva Sefire İspanya Der Derbare Şah Abbase Evvel*. çev. Gulam Rıza Semiî. Tehran: Müesseseye Pişgam, 1363.
- Gündüz, Tufan. “Tahmasb”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39/413-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Gürkan-Anar, Ayşegül Damla. “Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine Bir Değerlendirme”. *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2017), 117-143.
- İlhan, Avni. “Gaybet”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 13/410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kartaloğlu, Habib. “Batılı Araştırmacılara Göre Safevi İran’a Şii Ulemâ Göçü”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/1 (30 Haziran 2019), 25-48.
- Kazvinî, Kâdî Ahmad b. Muhammed Ğaffarî. *Târîh-i Cihân Ârâ*. Tehran: Kitabfuruşiyeye Hafız, ts.
- Kecbaf, Ali Ekber vd. “Erzyabiye Hukuke Malikiyet Der Devreye Safavî (Ba Tekkiyeye Arae Dagles Nors Nonhadgera)”. *Camiaşinasıye Tarihi* 9/2 (1396), 159-183.
- Kondo, Nabuaki. “The Waqf of Ustad Abbas Rewrites of the Deeds in Qajar Tehran”. *Persian Documents: Social History of Iran and Turan in the Fifteenth to Nineteenth Centuries*. ed. Nabuaki Kondo. 106-128. London-New York: Routledge Curzon, 2017.
- Macmûa*, [içerisinde Şah I. Abbas Vakfiyesi], *Kitâbhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yı Millî*, Şumâre-yi Defter: 14337.
- Mazlumi, Farbod. “Osmanlıların İran’daki Vakıfları”. *İraniyat Dergisi* 1/1 (2016), 38-53.
- Mcchesney, Robert, D. “Vakf u Siyâsete Millî der Devreye Safavîyye: 1011-1023/1602-1614”. çev. Kiti İmadzade. *Mirase Cavidan* 15/57 (ts.), 102-122.
- Moazzen, Maryam. *Shi’ite Higher Learning and the Role of the Madrasa-yi Sulţânî in Late Safavid Iran*. Toronto: The University of Toronto, Near and Middle Eastern Civilizations, Doktora Tezi, 2011.
- Natanzî, Mahmud b. Hideyatullah Afuşteî. *Nekâvetü’l-Âsâr fî Zikri’l-Ahyâr Der Târîhe Safavîyye*. Tahran: Şirkete İntişarete İmi u Ferhengi, 1373.
- Nevayî, Abdülhuseyn- Ahmedî, Nüzhet. “Sahtare Nihade Vakf Der Asre Safavî”. *Fasılnameye İlmî Pejohişyeye Ulume İnsanî Danişgâbe Zebra* 12/43 (1381), 21-42.
- Öz, Mustafa. “Meclisî, Muhammed Bâkır”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 28/253-255. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Öz, Mustafa. "Mûsâ el-Kâzım". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 31/219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Penahî, Abbas. "Divane Salare Safavî". *Tarih u Coğrafya* 8/112 (1386), 52-55.
- Quinn, Sholeh. "The Dream of Shaykh Safi al-Din and Safavid Historical Writing". *Iranian Studies* 29 (1996), 127-147.
- Quinn Sholeh. *Şah Abbas İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar*. çev. Zeliha Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 202).
- Rahimîfer, Mihnaz - Saidaf, Abdülkahhar. "Mevkî'iyete İctimâye Vakıfân der Asre Safaviyye be Esnâde Vakfnâme'hâ". *Fasılnameye Pejohişye Târih Ferheng u Temeddüne İslâmî* 4/12 (1392) (ts.), 41-70.
- Rızaî, Umid. "Delayili Beraye Ademe İtibar Vakıfnameye Muvareh 1271 H. K.". *Arşive Milli* 2/9 (1396), 54-67.
- Safipur, Ali Ekber. "Vakıfnameye Naşınahte Ez Devrane İşğale Tebriz Tevassute Osmanıyan Der Sale 998 Hicri Kameri". *Tarih u Coğrafya* 7/68-69 (1382), 142-154.
- Semia, Mirza. *Tezkiretu'l-Mülük*. ed. Seyyid Muhammed Debirsuakî. Tehran: Müesseseye İntişarate Emire Kebir, 1378.
- Sevakıb, Cihanbahş. "Berresiye Cayigah u Müellifhaye Tarihnivisiye Mahalliye Asre Safavî". *Du Fasılname Pejohişnamaye Mahalliye İran* 2 (1392), 5-29.
- Sıfatgol, Mansur. "Menbaşınasiye Pejohiş Der Tarihe Tehavvulate Sahtare Diniye İran Der Asre Safavî". *Tarih u Coğrafya* 11/37-38 (1379), 17-25.
- Singer, Amy. *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayrseverlik*. İstanbul: Kitapyayınevi, 2012.
- Singer, Amy. "Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriages of Sources". *Tarih* 1/1 (1990), 95-125.
- Stewart, Devin J. "Safevî İran'a Âmilî Ulemânın Göçüne Dair Notlar". çev. Habib Kartaloğlu. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/2 (30 Aralık 2016), 271-314. <https://doi.org/10.18403/emakalat.282879>
- Sümer, Faruk. "Abbas I". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 1/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şah İsmail. *Hatâyi Divâni*. haz. Muhsin Macit. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Şamlu, Velikulu b. Davudkulu. *Kıyasu'l-Hâkânî*. ed. Seyyid Hasan Sadat Nasırî. 2 Cilt. Tahran: Vezarete Ferhenge ve İrşade İslami, 1371.
- Şatırî, Mufid - Arzumendan, Raziye. "Berresiye Revende Teğayyurate Nakş u Caygahe Mevkufate Zenan Ez Devreye Safavî Ta Asre Hazır (Mutalaaye Mevrudi Şehreistanhaye Bircend, Dermeyan, Serbişe)". *Zen Der Ferhg u Huner* 4/1 (1391), 5-23.
- Şehidî, Hamide. "Berresiye Revende Teğayyurate Nakş u Caygahe Mevkufate Zenan Ez Devreye Safavî Ta Asre Hazır (Mutalaaye Mevrudi Şehreistanhaye Bircend, Dermeyan, Serbişe)". *Zen Der Ferhg u Huner* 4/1 (1391), 5-23.
- Şehidî, Hamide. "Nakşe Vakf der Tevsi'e Âbî u Şeklgiriye Fezâhâye Şehrî Meşhed der Devreye Safaviyye". *Mutalaate Tarihe İslam* 7/25 (1394), 95-120.

- Tabatabaî, Hüseyin Müderrisi. *Bergî Ez Tarihe Kazvin*. Kum: Kitabhaneye Umumi Maraşi Necefi, 1361.
- Tabatabaiyan, Atiyye Sadat. “Vaziyete Evkaf Der Devreye Kacar Ba Tekkiye Ber Kevanine Meclis u Şikayate Vakıfane İsfahan”. *Sobene Tarih* 4/11 (1389), 154-228.
- Talayî, Zehra. “Şiyâsete Mezhebe Safaviyân u Peyâmede Ân ber Tevsi’eye Mevkûfâte Hareme İmâm Rıza (as)”. *Fasıl-nâmeye Pejobişhâye Târihi* 37 (1397), 129-152.
- Taşkın, Osman, “Safevilerde Vakıf Müessesesi”, *Safeviler Kültür-Diplomasi-Toplum*. ed. Mehmet Dağlar İstanbul: Kitabevi, 2020, 115-145.
- Taqhavi, Abed vd. “An Overview on the Basis of Urban Planning and Social Life of Safavid Cities”. *International Journal of Humanities* 3/23 (2016), 1-13.
- Werner, Christoph. *Vaqf En Iran Aspects Culturels, Religieus Et Sociaux*. Paris: Association pour l’avancement des Études Iraniennes, 2015.
- Yavuz Sultan Selim, *Yavuz Sultan Selim Divanı*. çev. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi 1946.
- Yelfanî, Ramin. “Berresiye Mevkufate Hazrete Abdülazim el-Hasanî Der Devreye Safaviyân”. *Peşobişhâme Tarih* 6/21 (1389), 161-178.

EKLER:

Şah I. Abbas Vakfiyesi Yazma Nüshası

من نقلت ما قاله من أنهم حصلوا ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 كريمة فأنها من حقهم ومن حصل ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حال نفوي أو كان في حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 في حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى

من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى

من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى

من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى

من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى

من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى
 من حقهم من حيثها ما إذا لم يوجد الألفاظ المعنى

7
 لازم شدیم ملکیت شما که انباشت در این مدت مختلف در
 خواه در شهر اصفهان واقع باشند و خواه در موضع
 دیگر تشخیصی که در نظر این محیفة هلیه مرقوم شده و شرط
 فرمودند که نصف حاصل این نصف را در وجه و طیف
 و آنراقی و مزو معاش سادات بی وفا علیهم السلام علیها
 ذکرا و کافرا تا شش ماه بعد از شهادت ایشان عیال باشند
 و در زمان همان شرط که قبل ازین مذکور شده معتبر
 و نصف دیگر ربع اصل باشد و وجه و طیف و اوقاف
 و مزو معاش فقرا و مساکین و مستحقین اهل بیت
 که شش تن ایشان ظاهر و معلوم باشد صرف نما باشد و خواه
 مرد و خواه زن و خواه میت و خواه عام و سبب آنکه
 تکمیل کواکب اوقاف فرمودند و نصفه را در جاده اول
 انست که هر یک از اینه کان غائب هیئت خلد ملک و
 در این باشد بلیک باشند و موجب زیادتی در احوال و اوقاف

خدا

۷۰

۷

خواهد بود و نیز بر وجه شرعی مقرر فرمودند که چون بعد
 از عمر طویل نبوت طولیت بدین کفر رسد که املاک و
 مستقلات مذکور با جمیع توابع و لواحق بطریق
 وقف شده و آن وقف باشد و بر آنجا که آن نصف
 صرف سادات و فقرا و مساکین میشد نصف دیگر
 صرف شود و نیز شرط فرمودند که در ایام بناه نظر
 القابله تا ایام دولت که این حاصل موقوفات مذکور
 اولاً صرف توابع و اوقاف و ضرورتاً در احوال و
 مصالح املاک رسا بر ما همون هذا القیل تا
 و صادقاً که احتیاج تعیین باشد و بعد از آنکه
 نه هد که مانند کوشش خرد را بنیشتان علم است
 و تولیت موقوفات مذکور را بنفس تقییس خود
 فرمودند اندامات الذین استقرت بر وجوده الاصل
 الا ربع الا نال حمله اموسیکه الی یوم التادریس بعد

۷۱

۱
 ایضا صلفظ معنی شریف و وقف که هو طریقه شریف باشد
 موقوفات مزبور در این دست تسلط ما که خود بیرون
 فرموده و بعد تولیت شریف تقییس فرمودند جمیع مال ابد متین
 الشراط و الا بر آن علی ما هو معتاد فی الشریفة العظمی
 علی صاحبها و الا افضل الصلوات و اکل الثمات
 و التسلیمات تحقق کشت قصارت المذكورات باسها
 و المسلوبات عن اخرها موقوفه و وقفاً صحیحاً الا
 ثباتاً حمله اموسیکه الی اربع و کلا یوجب ولا شریف
 و لا یسئل المانک و شانه الله الارض و من علیها و هو
 حین الی الی و جمیع ذلك قد وقع الا شهاد علی
 وفق الحق و نبی السداد علیهم خاتات
 سلمی انشانت ابدت و اولت انقراض التمان جمیع
 مسلمینا تا نال کواکب اوقاف و موقوفه فرمودند که در این
 و املاک و بیانات و عیال و مساکین و موقوفات

۸

هر کس که پادشاه وقت باشد و تعیین و طایف و زیاد و کم
 آن بر او منوط و موقوف است که در این استحقاق
 و کثرت عیال مقررند و معنی التوسیع ابدان و وضع احوال
 حیثاً و احوالاً معاش و مقررند و اگر چه بی زیاد و بعش
 باشد و در روز قیامت شرف و عزت و خوار و رسول و الله
 هدف باشد و از پادشاهان هر وقت التماس فرمودند
 که چون نوبت تولیت بفرمان آن انباشت سلفی
 برمال وجهات و اوقاف موقوفات مذکور
 نگوید تا او نیز در احوال و توابع باشد و در تعیین
 ترویج و ابادانی و تبلیغ انباشت عیال و احوال
 فرموده نوعی فرمایند که عند الخالق و الخلاق و الخلق
 و مشکور باشند لهذا سلفی الیهم و العهدة فی
 الله الی عیالهم و بعد از آنکه علیهم خاتات علی خلد ملک

فرمودند که
 سار و متورق
 السور خود
 شرف صحیح

دعا

الانام والالهة الكرام وسائل النجا في يوم القيام
 صلوة وسلاطيين بدوام الليالي والايام عزيم
 سنة الف وثلاث مائة من الهجرة النبوية على صاحبها
 والافضل الصلوة والسلام والحمية وايضا وقف
 ربيع شرعي فرمودند ان حضرت پادشاه اسلام پناه عليا
 ملكه اليوم الذين جميع السبا التي خود را خواه ايترا
 وخواه اخته وخواه مادايان وكل شتران خود را ايترا
 وقر وغيرها وهيكي كو سقتان وكاوك خود را و
 ناهق سخانه وتعالى كوپادشاه وقت را در آنجا
 مطلقا داخل نما شده به وجهه برك امين اسوار
 نمايند وجهه جيزي انرا تا طغر و نوزده وكمي
 نيفسد وهيمنه انكه غراب شرف خلعت ايام سلطنته
 انرا باسوي خود بهر سايده و پدمونان وقف
 نكردد و اگر انرا مدخل سازد يا باسوي انان

۱۰
 كمالنا صفة ان شريكه من ان يكلمه نهدو تكلها فوض
 وغسل ثمانين وكرا حرف كرمي داشته باشند بنين
 فرخص است كه كراهه كه احتياج داشته باشند بيا
 ساند اما جميع اعداء فرخص نكست كه يكسره انان
 ايترا بدون جهت شرعي بر اعدا خود برود و
 همچنين اصحاب جماعات فرخص نكستد كه انما
 خود برندا الا جماعي كد داخل موقوفات ملكه
 است و هر كس ان پادشاهان وقت كه طمع در موقوفات
 ملكه نمايد يا بخلاف شرع اقدس تصرف كند
 بغضب و سخط الود را بدود و در حجر ان حفظ
 نكند تا به محقرت امير المومنين و حضرت ائمه
 معصومين صلوات الله وسلامه عليهم ثمرند
 ومودا خذها باشد والله سبحانه على ذلك شهيد
 كفي بالله شهيدا والحق بالصلوة والسلام على سيد

الانام

۱۲
 المتقين وسيد الوصيين سلام الله عليه وآله
 الائمة المعصومين كما انان جهار قبة مرفوع
 ساخته برضوخ منقو نصب شود و طلا آلات
 را چون خود بنفس تقبيل انشاء الله تعالى بيقار
 ان عيشه عرش فرموده مشرف كه در كنند انرا بقلع
 را انان مطلقا ساند و اكوپادشاه وقت يكساله
 انان جواهر با يكبقال انان طلا يا نقره نقره
 بنايد خون انقدرت را خود باشد و همچنين
 وقف فرمودند جميع جيزي الامت و مستيرات
 خود و بغير علم عليه خلد و تيه صفو بد حقت
 بالانوار القدسيه و همچنين جميع قاليها برك
 وكوچك و قاليها را بنين بوان خظير قدسي
 مرتبه وقف فرمودند كيا پادشاه وقت را
 كل آنها بهيچ وجه داخل بنا شد و انان جميع شرعي

۱۲
 امينها اسوار نمايد خواه در ميد و خواه در شكار
 و خواه در جنگ و خواه جهت تخم نرغون كه بهر طريق
 حيله شرعي راك مسموم نكست و پادشاه وقت بيلوت
 كه بختو مان قبول داشته باشند هله مثل ان باشد
 كه خود اسوار شده و كوش در لوقه و فخرت پغرو
 حضرت ائمه طاهرين صلوات الله عليه عليهم
 اجمعين بده شرع فرمود كه مادايانها كه عيب نكند
 باشند و نرا اين جماعتى سوار نمائند كه در راه
 جهاد كنند و اكو قابل سوارى نباشند بفر
 و قيمت انها را صرف نازوان حضرت ائمه معصومين
 عليهم السلام بنمايند وايضا وقف فرموده و مودا عليه نقرت
 پادشاه كطل انرا بابت ايام سلطنته جميع جواهر
 و مرفوع آلات و مرفوع آلات خود را بر مرفوع مقلد
 و مشهله مطهر حضرت امير المومنين و امام

الانام

۱۴

نمودند اعلمت خاقان اعظم الله سبحانه
سلطنته على العالمين اليوم الدين كهر بعد
اليوم هم ساندان استوتو و كوسقند و جوي
و طلا الات و قوه الات با تمام و الكال بهما طريق
كفصل ان اين شرح شده وقف باشه و جميع جيا
خانه خود را بنيز بطريق كدر بلخي شهر طاشه وقف
باشد كه هر كس بر شاه وقت يا بشد يك شنده ان
اتها اوقف نمود و مطلقا و بجز ان وجود در
انجا مدخل نمائيد و پيرامون نكرد و قواي كل
موقوفات مذكور را با اين طريق قوت نمودند
بايت ايجر بحضرت ايشان پناه صلى الله عليه
واله وسلم وقف نمودند ثواب ان ايشان
جنت مار كجا و شاه طهما سبانا الله بر حيا
قوت نمودند بايت ايجر و حضرت امير المومنين

۱۵

سلام الله عليه وقف نمودند ثواب ان ايشان شاه غفران
پناه شاه اسمعيل ماضي قدس الله روحه قوت نمودند
بايت كه بحضرت خيرا النساء عليه السلام وقف نمودند
ثواب ان ايجر النساء كماله ماجده خود قوت
نمودند بايت ايجر بحضرت امام حسن عليه وقف
نمودند ثواب ان ايشان زاده مرحوم مغفور سلطان
حسن ميرزا عليه الرحمه قوت نمودند بايت ايجر
امام حسين عليه وقف نمودند ثواب ان ايشان
جنت مكان سلطان حمزه ميرزا قوت نمودند
ايجر بقا حضرت امه معصومين ملوات الله عليهم
وقف نمودند ثواب ان ايجر قطب الاوليا و
العارفين شيخ شافعي نور الله مرقده قوت نمودند
مجموعه جميع طقه صفوة كه ان ايشان بناديب
و خيانت و پيغمبري نسبت بشاه فردوس مكان شام

۱۶

مجلس شورای عالی
کتابخانه
۱۳۲۲

طهما سب عليه الرحمه واقع نشده باشد در اين قوا
شريكند پس بنا بر اين اسمعيل ميرزا و حميد ميرزا
ان اين ثواب محروم باشند و مرحوم سلطان احمد
ميرزا و باقي صفوة كه ان ايشان پيغمبري و خيانت
نمازاده پديد نمودند و بر قوه باشند داخل اين ثواب
عظيم باشند و همچنين ان ايشان و حضرت سلطان
الاوليا و بهمان الا تقيا و خواص رسلا اله انما
والاوليا به شاه صفى رضوان الله عليه كسد و
يست اعلمت لا شكسته باشد با و اولاد
ان اين ثواب محرومند خصوصاً صدر الذي
و شيخ شاه پيك كه ايشان بست غفران لا شكسته
و اولاد هر دو كه ايشان نیز ان اين ثواب محرومند
و چون جميع كنينان و علماء يك بندك ثواب
كاتبان ارانند و بر خود عهد فرمودند كه در هر كجا

۱۷

خود بنده نگاه ندارند بدین واسطه در این وقت وقف
بودن ايشان مذکور نشده و جوهر و طلا الات كه
يكينون و علماء ك داده شده با نعام ايشان محروم
است يا د شاه وقت در اين ايجر طريق مداخل نما
و ان ايشان غرور كسي را در و مشنسا نكرد كه غرور
ايشان اگر خواهند كه بفرستند بهر كس كه خواهند
بفرستند و اگياد شاه وقت در ان مداخل نما بدند
خون حضرت امام حسن و امام حسين شريك باشد
ديگر هر چه در اول ثوابت خاصه شريفه بوده باشد
چون وقف با تمام و وقف باشد بطريق جنت خاندان ايشان
وقت راهبان بهر چه مدخل نما شده و همچنين ثواب
كاتبان اشراف علاوه بر ان اوقف جعل الله وقفه
فرضيه له بالقراب الا الله في كل المواعظ شرطه نمودند
كباب شاهان زمان و همچنين ان ثواب و لواحق

